

Reveil Liberaal Reveil Liberaal Reveil
beraal Reveil Liberaal Reveil Liberaal
veil Liberaal Reveil Liberaal Reveil
eraal Reveil Liberaal Reveil Liberaal

Europese Veelvolkere Unie

veil Liberaal Reveil Liberaal Reveil Li
aal Reveil Liberaal Reveil Liberaal Re

Het liberalisme van de VVD

il Liberaal Reveil Liberaal Reveil Libe
raal Reveil Liberaal Reveil Liberaal R

Naar privaat gefinancierd bijzonder onderwijs

Liberaal Reveil Liberaal Reveil Liber
Reveil Liberaal Reveil Liberaal Reveil

INHOUDSOPGAVE

Column

Beschikt de Europese keuken wel over de juiste kok?

Hans Labohm

207

Kortom

Turkije welkom in EU – onder voorwaarden

Hans van Baalen

209

De Veelvolkere Unie

Frits Bolkestein

211

Van consument naar cultuurmens. De vorming van het waarachtige individu

Tom Kuperus

217

Klassiek-liberalisme en sociaal-liberalisme: waar staat de VVD?

René van Wissen en Sander Boon

225

Waarheen met het onderwijs? Klassiek-liberaal commentaar bij enkele suggesties

Hans van de Breevaart

231

Auteursregister 2004

239

LIBERAAL REVEIL IS EEN UITGAVE VAN DE
PROF.MR. B.M. TELDERSSTICHTING

KERNREDACTIE

prof.dr. U. Rosenthal (voorzitter)

E.R.M. Balemans

mw. prof.dr. H.M. Dupuis

drs. H.H.J. Labohm

drs. P.G.C. van Schie

mr.drs. S.E. van Tuyll van Serooskerken

drs. M. van de Velde (eindredacteur)

ALGEMENE REDACTIE

prof.mr.dr. P.B. Cliteur

drs. D.J.D. Dees

mw. drs. M. Molenaar

T.P. Monkhorst

dr. M. Visser

prof. H.J.L. Vonhoff

dr. T. Zwart

BESTUUR

K.W.T. Berghuijs (secretaris)

mw. mr. L.J. Griffith (voorzitter)

mw. drs. E.M.H. Lemaier (penningmeester)

drs. L.F. Peters

REDACTIEADRES

Koninginnegracht 55a

2514 AE Den Haag

telefoon: 070-3631948; fax: 070-3631951

e-mail: vandavelde@teldersstichting.nl

website: www.teldersstichting.nl

ABONNEMENTENADMINISTRATIE

Koninginnegracht 55A

2514 AE Den Haag

telefoon: 070-3631948

fax: 070-3631951

info@teldersstichting.nl

ABONNEMENTEN

De abonnementsprijs (6 nummers)

bedraagt € 30,- per jaar .

Voor abonnees die vóór 1 januari 2005 het gereduceerde
tarief betaalden, geldt tot hun 27ste een prijs van € 20,-

Losse nummers kosten € 6,-.

Abonnementen worden automatisch verlengd,
tenzij het abonnement vóór 1 december bij
de abonnementenadministratie is opgezegd.

DRUK

Drukkerij Stimuka

ADVERTENTIETARIEVEN

Advertentietarieven zijn op aanvraag beschikbaar

AUTEURSRECHTEN

De auteursrechten liggen bij de uitgever

ISSN 0167-0883

BESCHIKT DE EUROPESE KEUKEN WEL OVER DE JUISTE KOK?

HANS LABOHM

Op 3 november jongstleden werd het rapport gepubliceerd van de EU-‘High Level Group’ (HLG) onder leiding van Wim Kok, getiteld: *Facing the Challenge. The Lisbon Strategy for Growth and Employment*. De Groep had de opdracht om een coherent pakket van maatregelen op te stellen gericht op de verwezenlijking van de zogenoemde Lissabon-strategie, van maart 2000. Hierbij hadden de Europese regeringsleiders de wens uitgesproken om van Europa de meest concurrerende en dynamische kenniseconomie van de wereld te maken met duurzame economische groei. Dit zou tot meer en betere banen en een hechtere sociale samenhang moeten leiden. Deze doelstelling zou in 2010 dienen te zijn bereikt.

Maar de HLG erkent dat de ervaringen tot dusver teleurstellend zijn geweest en dat er nog veel dient te worden gedaan om te voorkomen dat Lissabon ‘synoniem wordt voor gemiste doelstellingen en niet ingeloste beloften’. De HLG geeft toe dat Europa te maken heeft gehad met ongunstige externe ontwikkelingen (het uiteenspannen van de zeepbeconomie, het opkomend terrorisme, Afghanistan en Irak), maar daarnaast acht zij ook de EU-lidstaten verantwoordelijk voor het falen, omdat zij onvoldoende hebben gedaan om de doelstellingen te verwezenlijken. De HLG vindt de ambities van Lissabon nog steeds juist, ja zelfs noodzakelijker dan ooit om de uitdagingen het hoofd te kunnen bieden die voortvloeien uit de uitbreiding van de Europese Unie, de vergrijzing van de bevolking en de intensivering van de wereldwijde concurrentie. Zij zijn evenzeer noodzakelijk om de werkloosheid te verminderen.

De HLG erkent dat er geen toverformule is om de hogere groei en werkgelegenheid te creëren waaraan Europa behoefte heeft. Maar zij blijft van mening dat de Lissabon-strategie, zoals aangescherpt in het rapport,

voortgang kan bevorderen.

Het rapport richt zich vooral op actie op de volgende terreinen:

- de kenniseconomie
- de interne markt
- het ondernemingsklimaat
- de arbeidsmarkt
- ecologische duurzaamheid

Zal Europa in staat zijn om deze ambitieuze doelstellingen te verwezenlijken? Ik geloof er niets van. De diagnose lijkt mij niet zo slecht, maar de remedie deugt mijns inziens niet. Laat mij een paar voorbeelden geven om die indruk te onderbouwen.

De HLG erkent de belangrijke rol van ondernemers-initiatief. Tegelijkertijd acht zij Europa niet voldoende ondernemingsvriendelijk. Als belangrijkste hindernis voor ondernemers wijst de HLG op de overmatige regelgeving. Zij is van oordeel dat inmiddels een kritische grens is bereikt waarbij de voordelen van méér regels niet meer opwegen tegen de nadelen daarvan.

Daarbij dient echter te worden bedacht dat de roep om deregulering niets nieuws is. Dat is een bekend geluid dat gedurende de laatste tientallen jaren steeds weer opnieuw heeft geklonken. Tot op heden is dat echter altijd in retoriek blijven steken. Zal het dit keer anders zijn?

Wat betreft de arbeidsmarkt wijst de HLG erop dat het scheppen van werkgelegenheid essentieel is om een grotere sociale cohesie te bewerkstelligen en de (resterende) armoede in Europa te bestrijden. Bevordering van de werkgelegenheid is het middel bij uitstek om de gevolgen van de vergrijzing en globalisering te kunnen opvangen en om te zorgen dat de verzorgingsstaat betaalbaar blijft. Maar dat moet wel allemaal gebeuren volgens de

principes van het specifiek Europese economisch en sociaal model waarin sociale dialoog en een 'actieve arbeidsmarktbeleid' een belangrijke rol vervullen.

Maar werkt dat? Tot op heden niet zo best. Het is opmerkelijk dat met geen woord wordt gerept over het prijsmechanisme om het evenwicht tussen vraag en aanbod tot stand te brengen op markten, inclusief de arbeidsmarkt. Dat is vreemd, want het is toch een cruciaal element van de markteconomie. Maar zoals de Zweedse econoom Assar Lindbeck ooit eens opmerkte: 'A market economy cannot function well if one of the most important markets, that for labour, is not allowed to function simply as a market, rather than as a tightly regulated administrative system.' In plaats daarvan wordt er weer hoog opgegeven van de sociale dialoog. Tot op heden heeft die echter weinig opgeleverd. Zoals de ervaring leert, stuiten hoogstnoodzakelijke hervormingsvoorstellen in vele Europese landen, zoals Frankrijk, Duitsland en Italië, op hard verzet van de vakbeweging. In dit verband is het interessant vast te stellen dat minderheids-groeperingen – die vaak minder dan een kwart van de werknemers vertegenwoordigen – er toch nog steeds in slagen om voorstellen van democratisch gekozen regeringen effectief te blokkeren, zulks ten koste van de belangen van de (zwijgende) meerderheid. In hun pogingen om hun verworven sociale rechten te beschermen, vergeten zij gemakshalve dat voor de garantie van het sociale recht van de één er altijd een ander is die de rekening moet betalen.

Ook bevat het rapport van de HLG weer de plichtmatige adhesiebetuiging aan het Kyoto-verdrag, waarbij de groep blijk geeft van een ernstige vorm van cognitieve dissonantie ten aanzien van de vele artikelen in wetenschappelijke tijdschriften die hebben aangetoond dat de wetenschappelijke basis van het verdrag niet deugt. In het bijzonder richt die kritiek zich op de zogenoemde 'hockeystick'-grafiek van Mann et al, die in de rapporten van het IPCC ('Intergovernmental Panel on Climate Change' van de Verenigde Naties) een centrale plaats inneemt. Deze grafiek geeft een reconstructie van de oppervlaktetemperaturen op het Noordelijk halfrond over de laatste duizend jaar. De curve laat een geleidelijke temperatuurdaling zien van het jaar 1000 tot ongeveer 1900 (de stok van hockeystick) om daarna snel te stijgen (het blad van de hockeystick). De curve is zeer sug-

gestief, ja zelfs vreesaanjagend. Zij lijkt een waarschuwing in te houden dat de mens verantwoordelijk is voor de recente opwarming van de aarde die zonder precedent is. Maar deze grafiek bleek onjuist en tendentius te zijn. De hockeystick biedt geen betrouwbare weergave van de temperaturen uit het verleden. Deze hebben veel grotere schommelingen vertoond dan de curve aangeeft. De implicatie hiervan is dat het debat tussen degenen die het huidige klimaatverloop toeschrijven aan natuurlijke klimaatvariabiliteit enerzijds en de aanhangers van de menselijk broeikas-hypothese anderzijds weer geheel open ligt. Dus Kyoto áf door de zijdeur? Vergeet het maar! Dit geloofsartikel is tot dusver immuun gebleken voor wetenschappelijke weerlegging. Terwijl de HLG – mijns inziens terecht – overmatige regelgeving veroordeelt, blijft zij blind voor de nefaste werking van de regelgeving die uit Kyoto zal voortvloeien.

Meer in het algemeen lijkt mij het 'distinctive European model' of Rijnlandmodel, waarvan de groep zo hoog opgeeft, niet de oplossing, maar het probleem. Met zijn royale voorzieningen lijkt dit model mij fundamenteel in strijd met economische dynamiek en flexibiliteit die de HLG zo vurig wenst te bevorderen. In geval van slagen is de beloning te gering; in geval van mislukking de prijs daarvan te laag. Europa mag dan gehecht zijn aan zijn maatschappijmodel omdat dit hoogst gewaardeerde bescherming biedt. Maar van tweeën één. Indien Europa wenst vast te houden aan dit model, zal het daarvoor een prijs moeten betalen in de vorm van minder economische dynamiek en flexibiliteit. Naarmate de vergrijzing voortschrijdt, zal de prijs in termen van verloren groei steeds hoger worden.

In het verleden heeft het Westen, inclusief West-Europa, de hele wereld voorgehouden dat zij de markteconomie diende over te nemen. Het wordt hoog tijd dat Europa hetzelfde doet. Zo niet, dan moeten we ophouden krokodillentranen te plengen om het eeuwige achterblijven van de Europese economie bij die van Amerika en dienen we vaarwel te zeggen aan de lovenswaardige maar onhaalbare ambities van Lissabon.

Drs. H.H.J. Labohm is als gastonderzoeker verbonden aan het Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen 'Clingendael' in Den Haag en lid van de kernredactie van Liberaal Reveil.

KORTOM

TURKIJE WELKOM IN EU – ONDER VOORWAARDEN

HANS VAN BAALEN

Op 6 oktober jongstleden publiceerde de Europese Commissie haar rapport over het openen van de toetredingsonderhandelingen met Turkije tot de Europese Unie in 2005. De Commissie is streng maar rechtvaardig, en concludeert dat Turkije grote politieke en economische vooruitgang heeft geboekt sinds 1999, het jaar dat Turkije officieel kandidaat voor het EU-lidmaatschap werd. De VVD wil echter strenge voorwaarden verbinden aan het openen van de onderhandelingen.

Nadat Turkije aan de zogenaamde Kopenhagen-criteria voor lidmaatschap heeft voldaan (democratische rechtsstaat; functionerende markteconomie, en het invoeren en kunnen uitvoeren van het acquis communautaire, de Europese regelgeving) moet een expliciet en unaniem besluit worden genomen over het personenverkeer tussen Turkije en de Europese Unie. Turkse toetreding is niet vóór 2015-2020 voorzien. Vrij personenverkeer mag dus geen automatisme zijn en lange overgangstermijnen behoren tot de mogelijkheden. Voorts moet de Europese Unie zichzelf voldoende hervormd hebben om Turkije te kunnen opnemen (zogenaamd absorptie-criterium van Kopenhagen). Dat betekent dat de landbouw- en structuurfondsen en de financiën van de Unie hervormd moeten worden. Kortom, de ligging, bevolkingsomvang, en de specifieke politieke en economische omstandigheden vereisen voor Turkije een strenger toelatingsbeleid dan voor, bijvoorbeeld, Hongarije. De Europese Raad van regeringsleiders zal op 17 december aanstaande over de hierboven genoemde randvoorwaarden een duidelijk besluit moeten nemen.

Het mogelijk openen van de onderhandelingen in 2005 betekent niet dat Turkije verzekerd is van toetreding tot de

Europese Unie. Dat zal Turkije moeten verdienen door naar letter en geest aan de Kopenhagen-criteria te voldoen, bijvoorbeeld door zero tolerance ten aanzien van schendingen van de mensenrechten. Tevens zal Turkije de Republiek Cyprus, sinds 1 mei 2004 een EU-lidstaat, moeten erkennen, zijn betrekkingen met Griekenland moeten normaliseren en zijn troepen uit het sinds 1974 bezette Noord-Cyprus moeten terugtrekken.

Het staat voor de Tweede-Kamerfractie van de VVD vast dat een modern, seculier en economisch welvarend Turkije voor de Europese Unie en voor Nederland een zeer aantrekkelijke EU-partner is. Wie het internationale terrorisme effectief wil bestrijden, wie een sterke Europese inbreng in de NAVO wil veiligstellen, wie de vrede in het Midden-Oosten actief wenst te bevorderen, wie de rol van de Europese Unie in het Nabije Oosten wil garanderen en wie de economische positie van de Europese Unie wil versterken, kan niet om EU-lidmaatschap van Turkije heen. De moord op Theo van Gogh op 2 november toont aan dat wij ons in een staat van oorlog bevinden met het internationale moslimterrorisme. Zonder de steun van gematigde en, in het geval van Turkije, seculiere staten met een moslimmeerderheid valt deze oorlog niet te winnen. In de mobilisatie tegen het moslimterrorisme moet ook de welwillende meerderheid van onze eigen moslimbevolking betrokken worden.

Voor de VVD geldt dat het gegeven woord telt. Afspraak is afspraak. In 1963, op het hoogtepunt van de Koude Oorlog, heeft de Europese Unie aan haar loyale NAVO-partner Turkije het EU-lidmaatschap in het vooruitzicht gesteld. In 1999 is aan Turkije het kandidaat-lidmaatschap van de Europese Unie toegekend. De vraag of Turkije een Europees land is, is daarmee beantwoord. Die discussie hoeft niet heropend te worden. Er is een aantal politici dat stelt dat Turkije een speciale relatie met de Europese Unie aangeboden zou moeten worden in

plaats van volwaardig lidmaatschap. Met name de fractievoorzitter van de CDU in de Duitse Bondsdag, Angela Merkel, speelt met dat idee. Dit staat gelijk met iemand ten huwelijk vragen en wanneer die persoon definitief ja heeft gezegd op het aanbod terugkomen en voorstellen maar een LAT-relatie aan te gaan. Ik kan mij niet voorstellen dat dit de onderlinge verhoudingen bijdraagt. In tegendeel. Dit voorstel is niet alleen onrealistisch, contraproductief, maar ook volstrekt in strijd met de goede trouw.

Sinds 1999 heeft Turkije veel vooruitgang geboekt op het gebied van de mensenrechten en de onafhankelijkheid van de rechtelijke macht. Tevens is de rol van het leger in de politiek aanzienlijk teruggedrongen. De Turkse afdelingen van Amnesty International en Human Rights Watch hebben verklaard dat het openen van de onderhandelingen een positief effect op de mensenrechtensituatie zal hebben. Turkije is sinds de jaren twintig van de vorige eeuw een seculiere staat, waarin de scheiding tussen moskee en staat officieel is vastgelegd. Voor liberalen kan het feit dat de overgrote meerderheid van de Turkse bevolking moslim is nimmer een reden zijn om Turkije principieel van EU-lidmaatschap uit te sluiten. De staat, en dus ook de Europese Unie, zijn in dezen voor de nazaten van Thorbecke neutraal.

Voor de VVD is de Europese Unie een nauw samenwerkingsverband dat aan haar leden onmiskenbare voordelen biedt op gebieden als vrede en veiligheid, welvaart en econo-

mische groei. De Europese Unie vormt een interne markt en een rechtsgemeenschap. Lidmaatschap van Turkije maakt duidelijk dat de Europese Unie nooit een Verenigde Staten van Europa wordt, zijnde een federatie naar het voorbeeld van de Verenigde Staten. De nationale identiteit van de lidstaten mag door politieke en economische integratie niet verdwijnen. Een grote Unie van lidstaten met een verschillende achtergrond vormt een hogere drempel voor ongewenst federalisme dan een kleine Unie van lidstaten met een homogene achtergrond.

De VVD heeft ervoor gewaakt dat het Europees Grondwettelijk Verdrag zich zou ontwikkelen tot een grondwet naar Amerikaans model. De rol van de nationale parlementen is daarom duidelijk versterkt – een van de belangrijkste redenen voor de VVD, ondanks bezwaren, om in te stemmen met de Europese grondwet. Het Grondwettelijk Verdrag is verre van ideaal, maar in elk geval beter dan zijn voorganger, het Verdrag van Nice. Op basis hiervan zal de VVD in maart 2005 de bevolking, bij het raadplegend referendum, adviseren zich voor de Europese grondwet uit te spreken en steunt de VVD, onder heldere voorwaarden, Turks EU-lidmaatschap op lange termijn. Politiek bedrijven is het maken van keuzes. Turks lidmaatschap van de Europese Unie is een verstandige keuze.

Mr. drs. J.C. van Baalen is woordvoerder Buitenlandse en Europese Zaken voor de Tweede-Kamerfractie van de VVD.

DE VEELVOLKEREN UNIE

FRITS BOLKESTEIN

In 1914 viel het Habsburgse Rijk uiteen. Meer dan al zijn voorgangers leek dit de idealen te belichamen die later aan de Europese Unie ten grondslag zijn gelegd. De auteur maakt zich op grond van de geschiedenis van dat rijk zorgen over de combinatie van geografische en juridische uitdijning van de Europese Unie en de afnemende legitimiteit ervan onder de constituerende volkeren. Als we vrijheid en eenheid in de Europese Unie willen behouden, zouden we de lessen van de Donaumonarchie ter harte moeten nemen.

In Hongarije bestaat een grapje over een man die in de plaats Ungvar woonde. Hij kreeg de vraag in hoeveel landen hij had geleefd. De man antwoordde: 'Vijf'. 'Dan zult U wel veel hebben gereisd', merkte de vragensteller op. 'Nee', zei de man, 'ik ben altijd in dezelfde plaats blijven wonen. Eerst woonde ik in Hongarije, toen in Tsjecho-Slowakije, daarna in de Oekraïne, vervolgens in de Sovjet-Unie en nu weer in de Oekraïne.' De man was dus nooit verhuisd, maar boven zijn hoofd waren de staten veranderd.

Velen in de nieuwe lidstaten van de Europese Unie kunnen een dergelijk verhaal vertellen. De Poolse natie is één van de oudste van Europa, maar het heeft na de delingen van Polen in de achttiende eeuw lang geduurd voordat zij was gehuisvest binnen de grenzen van een staat die vrij en onafhankelijk kon beslissen. De Baltische staten zijn een historische entiteit, maar waren deel van tsaristisch Rusland en werden na een korte onafhankelijkheid in de vorige eeuw opgeslokt door de Sovjet-Unie. Mijn voormalige Letse collega in de Europese Commissie, Sandra Kalniete, publiceerde onlangs haar boek *Met dansschoenen in de Siberische sneeuw*. Na de Sovjetannexatie

van Letland werden haar ouders gedeporteerd naar Sibirië in een trein, die zoals ze omschreef, 'een langzame tocht naar de hel' was. Zelf werd zij geboren in een werkkamp bij Tomsk. Later keerde zij terug naar Letland en werd na de onafhankelijkheid minister van Buitenlandse Zaken. Nu is ze tijdelijk lid van de Europese Commissie. Van Tomsk naar Brussel. Dat is een lange weg naar Europa.

De Europese Unie kent dus verschillende jonge en pas onafhankelijke staten. Maar de meest Europese staat die ooit heeft bestaan, is er niet meer. Dat was de Oostenrijk-Hongaarse monarchie die negentig jaar geleden na de Eerste Wereldoorlog ten onder ging. Het was een staat in het midden van Europa, waarin een multi-etnische bevolking samenleefde en overleefde met de glimlach van de brave soldaat Svejik, als sarcastische reactie op de pompeuze militairen en bureaucraten van het keizerrijk waarvan de Habsburgers het bindmiddel vormden. Het keizerrijk verenigde Oostenrijkers, Hongaren, Tsjechen, Duitsers, Slowaken, Polen, Roemenen, Slovenen, Kroaten en Ruthenen. Er kwamen steeds meer Europeanen bij, tot het rijk barstte.

Er zijn veel pogingen geweest Europeanen in een eenheid te doen opgaan. Allereerst was er het Heilige Roomse Rijk van Karel de Grote. Dat rijk besloeg zo ongeveer het huidige Duitsland, Frankrijk, de Alpenlanden en de Benelux. Omstreeks 800 na Christus werd getracht in dit rijk een eenheid van wetgeving in te voeren. Maar met de dood van Karel de Grote viel ook zijn Rijk uiteen.

Napoleon nam een millennium later de Europese ambitie over. Zijn Grande Armée liep van de Atlantische kust naar Moskou. Maar het bleek voor de meeste Fransen een enkele reis. Twintig kilometer ten zuiden van Brussel vond ook Napoleon zelf uiteindelijk zijn Water-

loo. Hij werd naar St. Helena verbannen.

Daarna Hitler. Zijn totalitaire gedachtegoed heeft het vasteland van Europa veranderd in een smeulende puinhoop. Hitler gebruikte de idee 'Europa' als dekmantel voor een veroveringsoorlog. Het resultaat was de deling van Duitsland en het einde van Groot-Brittannië en Frankrijk als wereldmogendheden.

De Europese solidariteit die na de Tweede Wereldoorlog ontstond, werd mede gevoed door de totalitaire overheersing van Stalin in de landen van Oost- en Midden-Europa. Bovendien moest een allesvernietigende Derde Wereldoorlog, een armageddon zonder reddende engelen, worden voorkomen. Solidariteit, integratie, democratisering en naleving van de mensenrechten werden vanaf dat moment de toonaangevende kenmerken van een nieuwe politieke cultuur in Europa.

Er is in de Europese geschiedenis nooit één land geweest dat de andere landen blijvend heeft kunnen onderwerpen. Dat is maar goed ook! Eenheid is namelijk niet nastrevenswaard als die ten koste gaat van vrijheid.

Eenheid en vrijheid waren de twee begrippen die het Midden-Europese Oostenrijk-Hongaarse keizerrijk moest proberen te verzoenen. Eenheid en vrijheid zijn ook de twee begrippen die de Europese Unie moet verzoenen. De Donaumonarchie was een Vielvölkerstaat. De Europese Unie is een Vielvölker Union. Eenheid zonder vrijheid is niet houdbaar. Maar vrijheid zonder samenwerking is op een werelddeel van vele naties niet leefbaar. De Donau-monarchie benaderde het dichtst de Europese ambitie van nu om verschillende Europese volkeren onder één dak te brengen. De meeste andere staten waren het project van één volk: het Duitse, Franse, Britse of Italiaanse.

Hoewel de Donaumonarchie kadert in een ander tijdsbestek, zijn er veel overeenkomsten met de huidige Europese Unie. Wenen stond toen voor gelijksoortige uitdagingen als Brussel nu. Ik noem drie aspecten.

Ten eerste is er het Vielvölker-aspect, het multi-etnische karakter van de gemeenschap. Regeren is daarmee niet het doorzetten van één specifiek belang, maar het afwegen van verschillende deelbelangen. Uiteindelijk moeten de instellingen van de veelvolkerengemeenschap een zekere legitimiteit bij de burgers bezitten. Als één

volk zijn belang doordrukt ten koste van de anderen, staat de gemeenschap zelf onder druk. De instellingen worden betwist en het machtscentrum bevochten.

Ten tweede had de Donaumonarchie, zoals de Europese Unie nu, in feite al een gemeenschappelijke markt. Burgers, of het nu Slowaken of Slovenen waren, konden door de hele monarchie reizen, van Karlsbad tot Transsylvanië. Ondernemers konden overal aan de slag, of het nu in Bohemen was of in een Hongaars dorp. Jongeren studeerden in Wenen, Praag of Boedapest. Ten tijde van de Oostenrijk-Hongaarse monarchie bedroeg de economische groei ruim vier procent per jaar. Men kan dus zeggen dat de veelvolkerengemeenschap zich van een sterk economisch fundament had voorzien. Het was een interne markt *avant la lettre*. De Donaumonarchie had een plichtbewust ambtenarenapparaat met een aan de dynastie gebonden ethiek die soms bizarre aspecten had, zoals Franz Kafka beschreef in *Der Prozess*.

De Donaumonarchie was, ten derde, net als de Europese Unie nu, verwickeld in een permanent proces van uitbreiding. Na het einde van de tweede Turkse belegering van Wenen in 1683 begon de afkalving van het Ottomaanse Rijk. De Turken werden steeds verder teruggedrongen en het Midden-Europese keizerrijk werd steeds groter. Gebieden die nu behoren tot Hongarije, Roemenië, Bulgarije, Slovenië, Kroatië en Bosnië-Herzegovina kwamen onder bestuur van Wenen. Het territorium van de Donaumonarchie ligt nu verspreid over bijna vijftien verschillende staten. Het keizerrijk breidde zich uit, maar de capaciteit om de nieuwe volken te absorberen nam af. Op een zeker moment stuitte de Donaumonarchie op de grens van het aantal volken die zij bijeen kon houden.

Wie de geschiedenis van de Donaumonarchie bestudeert, ziet dat Wenen in die tijd een gelijksoortig 'consolidatieprobleem' had als Brussel nu. Het keizerlijke bestuur zwakte tussen centrale eenheid en verscheidenheid, tussen centralisme en decentralisatie, tussen absolutisme en democratisering. Wenen werd de hoogburcht van pompeuze verklaringen met edele beginselen, maar de praktijk wilde toch vaak anders en de burgers gingen hun gang. Het centrale gezag kon niet te hard optreden door het broze karakter van het rijk. Dikwijls legde elk

hard ingrijpen de basis voor de volgende opstand van een nationale minderheid. Hervormingen werden dikwijls op touw gezet, maar in de praktijk bleef het een politiek van pappen en nathouden. De keizer modderde voort, als besluiteloze monarch. Bureaucraten en adviseurs waren niet in dienst van de staat of van een volk, maar van de keizer. Fürst Clemens Metternich, de architect en bewaker van de Europese orde na het Congres van Wenen, noemde zich niet een Oostenrijker, maar een Europeaan. 'Mein Schreibtisch ist mein tragbares Vaterland', heeft hij eens gezegd.

De Oostenrijkse auteur Robert Musil schreef zijn bekende roman met de titel: *Der Mann ohne Eigenschaft*. Hij situeerde zijn hoofdpersoon Ulrich in de zomer van 1913, een jaar voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Musil beschreef zijn tijdsgewricht met de precisie van een machine. Hij was dan ook opgeleid als ingenieur en zijn generatie had een bijzondere fascinatie voor de technische ontwikkeling. Musil beschreef de Donaumonarchie met een *fin de siècle*-gevoel: 'Zij was naar de aard van de grondwet liberaal, maar werd klerikaal geregeerd. Zij werd klerikaal geregeerd maar men leefde vrijzinnig. Voor de wet waren alle burgers gelijk, maar niet iedereen was burger. Men had een Parlement dat zoveel gebruik maakte van zijn vrijheid dat het meestal werd gesloten. Men had ook een artikel voor de noodtoestand met behulp waarvan men zonder Parlement kon regeren. En elke keer dat iedereen blij was met het absolutisme, verordonneerde de Kroon dat er parlementair moest worden geregeerd. Zulke gebeurtenissen deden zich veel voor. Er was ook veel nationale strijd die terecht de nieuwsgierigheid van Europa opwekte maar die vaak verkeerd werd weergegeven. Die strijd was zo heftig dat het staatsapparaat verschillende keren per jaar stokte en tot stilstand kwam. Maar in de tussentijd en in de pauzes kon men uitstekend met elkaar overweg en deed men alsof er niets aan de hand was.'

De ontwikkeling van dit land werd helaas door de catastrofe van de Eerste Wereldoorlog voortijdig afgebroken. De Donaumonarchie kampte met dezelfde uitdaging als de Europese Unie nu. Hoe kan men een veelvolkerengemeenschap bijhouden? Hoe kan men stabiliteit exporteren en voorkomen dat slechts instabiliteit wordt geïmporteerd?

De concepten die in Wenen de ronde deden, verschilden niet zoveel van wat men in Brussel ziet. Centralisering, federalisme, confederalisme. Een mooi voorbeeld is het revolutiejaar 1848 toen de Duits nationale beweging doorstootte om eenheid te brengen in de vele Duitstalige vorstendommen. De Deutsche Frage lag op tafel. In de Frankfurter Pauluskerk stond de Deutsche Nationalversammlung voor de aloude vraag: Einheit oder Freiheit? Kon de Duitse eenheid zich verzoenen met vrijheid of zou eenheid juist een einde maken aan vrijheid?

De Frankfurter Nationale Vergadering bepleitte een Duitse eenheid onder leiding van Pruisen, dat mild was geweest voor de hervormers van 1848 en teerde op een liberale, humanistische reputatie. Maar de koning van Pruisen weigerde de Duitse keizerskroon te ontvangen uit handen van een parlement met zijn burgerlijke revolutionairen. De Pruisische koning zag de Duitse eenheid niet als een volksstaat, maar als een Unie van Duitse vorsten: een soort dynastieke confederatie met Pruisen als spelbepaler.

Het energieke Pruisen had in het machtige Oostenrijk een serieuze concurrent voor het leiderschap van de Duitse Bond met zijn vele vorstendommen. De Oostenrijkse minister-president Felix Fürst Schwarzenberg verdedigde een Groot-Duits concept waarin zeventig miljoen mensen zouden samenleven in een confederale structuur. Voor het dagelijks bestuur zou er een Directorium van zes leden komen met aan het hoofd een rijksstadhouder als leider van de regering. Dit stadhouderschap zou jaarlijks tussen de keizer van Oostenrijk en de koning van Pruisen wisselen. Daarnaast zou er een Tweede Kamer komen, een Statenhuis, met afgevaardigden uit alle landdagen. Het Statenhuis zou één vertegenwoordiger per miljoen inwoners tellen.

Van dit plan is niets terechtgekomen en uiteindelijk zou Otto von Bismarck de Duitse eenheid onder Pruisische leiding afdwingen, na een broederoorlog tegen Oostenrijk in 1866. Von Bismarck verkoos de Pruisische oplossing voor het Duitse vraagstuk, niet de Europese. Het concept van Schwarzenberg uit 1849 was misschien een strategische zet om de dominantie van Oostenrijk te garanderen. Maar het deed bijzonder Europees aan voor wie de besprekingen van de Conventie over de totstandkoming van een Europese Grondwet heeft gevolgd. In de

Conventie bespraken vertegenwoordigers van Parlemen-ten, regeringen en Europese instellingen de architectuur van het toekomstige Europa. Termen als federalisme, con-federalisme, parlementaire macht en roulerend voorzitterschap kwamen ter tafel zoals bij de institutionele vormgeving die Schwarzenberg voor Mitteleuropa in gedachten had.

De Donaumonarchie modderde voort. Het keizerrijk exporteerde steeds minder stabiliteit en importeerde steeds meer instabiliteit. Het nationaliteitenvraagstuk bleek onoplosbaar en onhoudbaar naarmate de Oostenrijk-Hongaarse monarchie zich uitbreidde. De Ausgleich met Hongarije was een poging de spanningen te verminderen. De Hongaren kregen vanaf 1867 dezelfde status als de Oostenrijkers. Het keizerrijk werd zo een dubbel-monarchie. Maar het privilege voor de Hongaren leidde tot permanente ontevredenheid bij de Slavische volkeren. Het rijk werd een kruisvat.

Onlangs had ik een gesprek met de huidige Prins Schwarzenberg, een nazaat van Fürst Felix en voormalig adviseur van Vaclav Havel, die me zei dat alle bevolkingsgroepen van het keizerrijk, behalve de Roemenen en de Ruthenen, klaar waren voor een gelijkberechtigde positie in het staatsbestel zoals de Hongaren die hadden. Een volledige Ausgleich, dat wil zeggen een federale structuur, had volgens hem het staatsbestel kunnen redden.

Ik betwijfel dit laatste enigszins omdat een 'Ausgleich met allen' misschien de uitwerking van een oplosmiddel zou hebben gehad. Ik ben het eens met de Hongaarse schrijver György Konrád, die me ooit in een gesprek vertelde dat de Tsjechen een gelijke positie als de Hongaren hadden moeten innemen. Dualismus had Trialismus moeten zijn.

Konrád zei: 'Als het mogelijk was geweest de politiek meer te decentraliseren dan had er een federale structuur kunnen ontstaan met liberalen en sociaal-democraten en als de monarchie gedemocratiseerd zou zijn, dan zou er misschien autonomie zijn gekomen. Maar dat is allemaal niet gebeurd. Het kleingeestige nationalisme won en zo ontstonden de problemen van de minderheden.'

Achter de façade van de Oostenrijkse en Hongaarse macht sudderde het Pan-Slavisme. De Donaumonarchie kwam aan het einde van de negentiende eeuw in een sfeer van onbehagen terecht. Dat is op zichzelf para-

doxaal, want economisch ging het vrij goed. En ook het culturele leven in Wenen stond op een hoogtepunt, met Franz List, Richard Strauss, Johannes Brahms, Gustav Mahler, Richard Wagner en zeer vele anderen. Maar de Duitstalige Oostenrijkers begonnen te beseffen dat zij, bij uitbreiding van het kiesrecht, met acht miljoen zielen niet blijvend konden heersen over een Slavische bevolking van twintig miljoen. Het zag ernaar uit dat de voortschrijdende democratisering de dynastieke veelvolkerenstaat zou ondermijnen, zoniet doen oplossen. De uitbreiding op de Balkan kon funest worden. Wenen kwam in de ban van *Untergangsstimmung* en *Weltschmerz*. Een dodelijk schot in Sarajevo, negentig jaar geleden, luidde het einde in van de meest Europese staat die Europa ooit heeft gekend.

Welke lessen kunnen we trekken uit de ervaringen van de Donaumonarchie? Ik noem er vier.

We moeten, ten eerste, erkennen dat de Europese Unie een 'Vielvölker Unie' is, een gemeenschap van veel volkeren en naties, een multi-etnische constructie. Die brengt enkele beperkingen met zich mee. Wie vanuit Brussel te sterk de nadruk legt op eenheid en centralisme zal bij vele volken afwijzing, ja afkeer oogsten. Het integratievermogen van een Vielvölker Unie is beperkt en de legitimiteit bij de burgers bijzonder kwetsbaar. Als burgers of volken zich niet thuis voelen in de Unie omdat 'zij in Brussel' toch doen wat ze willen, zullen zij zich tegen de Europese integratie keren. Men moet rekening houden met dit broze karakter van de Unie wanneer het constitutioneel verdrag dat nu in discussie is in referenda aan de vele volkeren wordt voorgelegd.

Ten tweede: uitbreiding dwingt tot herijking. Indien dat niet gebeurt, of te laat zoals de Donaumonarchie deed, importeert men op den duur enkel instabiliteit. Grenzen spelen dus een rol. Alleen al vanwege de geografische ligging is het aangeven van de grenzen van Europa niet eenvoudig. De Verenigde Staten grenzen grotendeels aan wereldzeeën. Maar Europa ligt op een tektonische plaat waar de gekunstelde grens met Azië aan een rivier of bergkam is te danken. De scheidslijn is veel minder helder. De geografische grenzen van Europa kan men daarom moeilijk duiden. Bij het besluit over nieuwe toetreders zal telkens opnieuw in kaart moeten worden gebracht of er binnen Europa voldoende draagvlak, soli-

dariteit, bestaat om de toegenomen instabiliteit op te kunnen vangen. De legitimiteit van Europa wordt ondergraven als de effectiviteit tekortschiet. De Europese Unie kan alleen stapje voor stapje tot stand komen. Concrete resultaten op Europees en nationaal niveau zijn nodig om zo de bestaande legitimiteit in stand te houden.

Dit brengt mij op Turkije, de bakermat van het vroegere Ottomaanse Rijk. Het is duidelijk dat alvorens Turkije kan toetreden het nog zeker een transformatie moet ondergaan. Op het moment van toetreding zal het een totaal andere identiteit moeten hebben. Maar door toetreding van een land met 68 miljoen inwoners nu – en in 2020 83 miljoen – zal ook de Europese Unie sterk veranderen. De Europese Unie kan niet op de oude voet doorgaan met het landbouwbeleid en het regionaal beleid wanneer eenmaal Turkije is toegetreden. Dat zou leiden tot een implosie.

Wie Turkije toelaat, zal ook de Oekraïne en Wit-Rusland moeten aanvaarden. Die landen zijn immers Europees dan Turkije. We hebben over vijftien of twintig jaar dus een Europese Unie die uit bijna veertig lidstaten zal bestaan – en feitelijk alleen Rusland als partner zou hebben op het Europees continent.

Economische welvaart, de derde les, is noodzakelijk voor sociale vrede en ontwikkeling maar is geen garantie voor politieke cohesie. Welvaart in een overkoepelende constructie van volkeren is niet vanzelfsprekend de verzoener tussen Einheid en Freiheit. Als een bevolking voor een keuze komt, zal zij kiezen voor de vrijheid.

Ook dit is een les van de Donaumonarchie die later opnieuw in Joegoslavië werd geleerd. Deze federale staat op de Balkan was voor velen in het Westen een modelstaat, maar zij spatte uiteen op het nationaliteitsprobleem, net als de Donaumonarchie. Joegoslavië deed het economisch redelijk goed en toch beleefde Europa er de ergste burgeroorlog sinds de Tweede Wereldoorlog. In Srebrenica vond in 1995 de grootste massaslachting op Europese bodem plaats sinds Auschwitz, zoals wij maar al te goed weten.

In een Vielvölker Union moet Brussel niet alles zelf willen doen, maar zich concentreren op het bieden van meerwaarde. Het moet zich concentreren op kerntaken waarvan de vele volkeren het nut zien en waardoor zij zich niet in hun vrijheid bedreigd voelen. Geen Brusselse

Planwirtschaft, maar toekomstgericht beleid waar burgers iets aan hebben. Een goed voorbeeld is Schengen. Als het 'Schengenstelsel' over enkele jaren ook voor de nieuwe lidstaten geldt, kunnen burgers weer vrijelijk van Ljubljana naar Praag reizen, zoals honderd jaar geleden.

De Europese Unie moet haar geld, dat wil zeggen ons geld, niet langer aan landbouw uitgeven, maar investeren in de kenniseconomie. Zij moet meerwaarde brengen. Niet investeren in de werkgelegenheid van gisteren, maar in die van morgen. Investeren in onderzoek en ontwikkeling is een noodzaak om mee te kunnen blijven doen in de wereldeconomie. Nu laten veel Europese uitvinders hun octrooi niet registreren in de Europese Unie, maar in de Verenigde Staten. Dat moet veranderen en dat is ook een belangrijke doestelling van de zogenaamde Lissabonagenda: Europa omvormen tot de meest dynamische en meest concurrerende economie ter wereld in 2010. Samen met het bedrijfsleven moet de Europese Unie tot een jaarlijkse R&D-investering van 3 procent van het nationaal product komen. Helaas blijft de teller in Nederland steken op 1,8 procent – een flinke ingreep is hier dus nodig.

Kennis is macht, maar een egalitair systeem creëert geen topniveau. De score van Europa, en ook van Nederland, blijft ver achter bij die van de Verenigde Staten. Een blik op de ranglijst van Shanghai's Jiao Tong universiteit, die de top-100 van universiteiten heeft gerangschikt op academische en onderzoeksresultaten, leert dat in de toptien slechts twee Europese universiteiten voorkomen: Cambridge op vijf en Oxford op negen – voor wat zo'n lijst zegt natuurlijk. Tot plaats zestien is de rest slechts gevuld met universiteiten in de Verenigde Staten. Overigens staat de eerste Nederlandse universiteit – die van Utrecht – op een gedeelde veertigste plaats. Leiden mag in de nationale competitie de runner-up zijn, wereldwijd staat ze op de 78ste plaats.

Ten vierde, een Vielvölker-verbond is per definitie zwakker dan een homogene grote mogendheid. De Verenigde Staten zijn een natie. Amerika heeft macht, Europa heeft invloed. China wordt gedomineerd door de ruim één miljard Han-Chinezen. Europa omvat vele volkeren.

Wij kunnen sommige dingen samen doen, maar niet alles wegens de interne broosheid. Europa is multi-etnisch.

Steeds meer Europese staten worden ook van binnen multi-etnisch door de komst van een steeds groter wordende islamitische gemeenschap. In sommige grote staten zijn burgers van niet-Westerse afkomst over tien jaar in de meerderheid. Bovendien begint de bevolking van Europa te vergrijzen, terwijl de bevolking in Noord-Afrika en het Midden-Oosten snel stijgt. De immigratiedruk vanuit het zuiden zal dus enorm toenemen. De Amerikaanse islamkenner Bernard Lewis zei onlangs tegen *Die Welt* dat Europa aan het eind van deze eeuw in meerderheid islamitisch zal zijn. Hij stelde: 'Europa zal een deel van het Arabische Westen zijn, van de Magreb. Migratie en demografie wijzen in die richting'. Ik weet niet of het zo'n vaart zal lopen, maar als hij gelijk krijgt, is de ontzetting van Venen in 1683 tevergeefs geweest.

Bernard Lewis heeft gelijk dat demografie de moeder is van de politiek. Door immigratie wordt Europa een Donaumonarchie in het groot. De autochtone Europese bevolking vergrijst en neemt af, maar de Amerikaanse bevolking groeit. De Verenigde Staten blijven jong en dynamisch. De huidige trend wettigt maar één conclusie: De Verenigde Staten blijven de enige supermogendheid. China wordt een economische reus. Europa islamiseert.

De Europese Vielvölker Union zal met veertig volkeren niet echt een krachtig buitenlands beleid kunnen voeren, laat staan een gemeenschappelijke defensie. Europa moet het hebben van economische ontwikkeling, innovatie en handelsbeleid, maar staat in het buitenlands beleid nu net zo zwak als de Donaumonarchie destijds. De

Europese Unie kan een declaratoir beleid voeren, met fraaie verklaringen, grote subsidiepoten en mooie symbolen. Maar zij is een regionale macht; geen wereldmacht.

De Vielvölkerstaat ging ten onder omdat zij tegen de feiten in regeerde. Het keizerlijk bestuur bleef té centralistisch terwijl decentralisatie nodig was. Het ondergroef de legitimiteit van het eigen gezag door uitsluiting van de Slavische bevolking. Het breidde zich uit op de Balkan zonder zich aan te passen. Het wilde in de Eerste Wereldoorlog voor grote mogendheid spelen, terwijl het die niet meer was.

Laat de Europese Vielvölker Union daarvan leren. De Europese Unie moet niet zoals de Donaumonarchie alles tegelijk willen doen. De Europese Unie is een gemeenschap van natiestaten die besloten hebben sommige taken op federale wijze uit te voeren, niet een federale staat in wording die zich met alle beleidsterreinen bemoeit. Uitbreiding moet een omzichtig proces zijn, niet een panacee voor grote beloften. En voor de burger is Brussel ver weg. Referenda zijn eerder een bedreiging voor het eenheidsstreven dan een ondersteuning. De Europese Unie kan voor de burgers successen bereiken door zich te beperken tot haar hoofdtaken. In der Beschränkung zeigt sich der Meister.

Mr.dr.s. F. Bolkestein is Europees Commissaris voor Interne Markt en Belastingzaken. Dit is de bewerkte tekst van de rede hield hij op 6 september 2004 ter gelegenheid van de opening van het academisch jaar aan Universiteit van Leiden.

VAN CONSUMENT NAAR CULTUURMENS

DE VORMING VAN HET WAARACHTIGE INDIVIDU

TOM KUPERUS

Het recht van individuen om door de overheid met rust gelaten te worden – de zogeheten negatieve vrijheid – is een belangrijk element uit de utilitaristische stroming in het liberalisme. De VVD verdeelt deze vrijheid van harte, aldus de auteur, maar negeert de andere bouwstenen van het utilitarisme, zoals sociale controle. De partij is zodoende medeschuldig aan de veel te ver doorgeschoten individualisering en aan het gebrek aan maatschappelijke samenhang. Om het tij te keren zou de VVD een ‘vormingsliberalisme’ moeten omarmen.

Sinds het vertrek van Frits Bolkestein probeert de VVD haar ideologische draai te hervinden. Het is een moeizaam proces. Fractieleden komen en gaan. Discussies over de politieke koers komen niet van de grond; eendagsvliegen zijn een langer leven beschoren. Er is een klimaat ontstaan waarin een opstandige eenling de hele partij kan gijzelen. Op bijeenkomsten, feesten en partijen kon je eerder volstaan met de mededeling: ik ben VVD'er. Je leefde ermee dat dit je niet overal in dank werd afgenomen, maar er was tenminste duidelijkheid. Vandaag de dag kun je niet meer volstaan met deze oneliner. Je wordt meteen het hemd van het lijf gevraagd. Bij welke factie hoor je? Ben je sociaal- of conservatief-liberaal? Wat vind je van Wilders? In de peilingen stortten onze zetels zich als lemmingen in de afgrond. De VVD is onderhevig aan de politieke wetmatigheid: hoe meer vragen over de koers, hoe minder zetels. Waar is het fout gegaan met ons liberalisme?

DE VVD LIBERALUS INTER PARES?

Volgens de VVD-partijliteratuur is het liberalisme een maatschappijvisie die wordt gekenmerkt door drie basisbeginselen. Allereerst, het individu is van ultieme waarde.

Ten tweede, de maatschappelijke orde dient zo veel mogelijk zelfregulerend te zijn. Ten derde, de staat dient een democratische rechtsstaat te zijn.¹ Bij de in het Nederlandse parlement vertegenwoordigde partijen staat het idee van de Nederlandse staat als democratische rechtsstaat buiten kijf. Alle zijn in dat opzicht liberaal. In vergelijking met haar grote concurrenten, CDA en PvdA, meet de VVD zich op de twee overige beginselen een liberaal pak aan. De VVD meent zich liberaal te onderscheiden van het CDA door een sterkere nadruk op het individu. Hoewel het CDA de waarde van het individu erkent, benadrukt het tevens de maatschappelijke context (gezin, vereniging, traditie) waarin het individu leeft. De PvdA deelt min of meer de individualistische insteek van de VVD. Onze partij meent zich liberaal te onderscheiden van de PvdA door een groter vertrouwen in zelfregulerende processen (met name de vrije markt). De PvdA is ook van mening dat waar mogelijk de maatschappij zelfregulerend moet zijn, maar waar de VVD vooral oog heeft voor de (vermeende) voordelen van de vrije markt, hebben de sociaal-democraten dat vooral voor de schaduwzijden. De VVD kroont zichzelf tot *liberalus inter pares*. Kijkend naar de ideologische ontwikkeling binnen de PvdA van Bos en het CDA van Balkenende, maar ook in het buitenland (Blairs Labour) kunnen we er niet van uitgaan dat zelfregulering en individualisme *unique selling points* van de VVD blijven of zelfs nog zijn.²

Los van deze vraag doen zich twee problemen voor bij het liberale profiel van de VVD; een van praktische en een van ideologische aard. Praktisch gezien wordt het liberale onderscheid door een grote groep kiezers op zijn best niet herkend en op zijn minst niet gewaardeerd. De veel gehoorde klacht van de kiezer – ‘het is allemaal één pot nat’ – valt, als we op hoofdlijnen naar de grote

drie partijen kijken, te billijken. Een goed voorbeeld van politieke eenheidsworst is het beginselmanifest van de PvdA: 'Wat beweegt ons?'. Wat hierin staat is ook voor de meeste VVD'ers acceptabel. Politiek doet er inderdaad toe, mensen verdienen natuurlijk kansen, macht vraagt zeker om tegenmacht, politiek begint, en eindigt, bij mensen. Op meer Europa en immigranten na, kan elke VVD'er dit manifest onderschrijven. De duivel zit hem natuurlijk in de details, maar daar heeft een groot deel van het electoraat geen interesse in of tijd voor. Op basis van haar huidige politieke profiel zal de VVD op inhoud nooit de grootste worden. Daar waar het 'liberale' verschil wel door de kiezer wordt erkend, is dit slechts voor een kleine groep in positieve zin doorslaggevend. Ik schat dat van ons electoraat hooguit de helft VVD stemt omdat zij van mening is dat onze partij de meest liberale is van Nederland. Dit komt ongeveer overeen met een procent of zeven van de totale hoeveelheid kiezers. Voor de meeste, *middle of the road* CDA'ers en PvdA'ers zijn er geen dwingende liberale redenen om hun partij de rug toe te keren en naar de VVD over te lopen. In de Nederlandse politiek speelt het debat zich af tussen conservatieve, economische, progressieve en – tegenwoordig ook – populistische liberalen.³

Behalve dus een praktisch doet zich ook een ideologisch probleem voor. De VVD kent zichzelf de status van liberalus inter pares toe in tegenspraak met het liberale gedachtegoed. Zij gaat voorbij aan het feit dat de liberale beginselen 'het individu' en de 'zelfregulerende orde' zijn geclausuleerd. Hoewel het liberalisme aan het individu de ultieme waarde toekent, blijft het onderdeel van de drieluik: individu, maatschappelijke orde, democratische rechtsstaat. Het individu brengt zichzelf in gevaar als het de fundamenten van zijn eigen bestaan ondermijnt of vernietigt. Individualisme wordt dus – uiteindelijk – begrensd door de democratische rechtsstaat (wetgeving, democratie en machtsdeling) en de maatschappelijke orde. Een liberale zelfregulerende samenleving wordt begrensd door de praktijk ('voor zover mogelijk') en benodigde morele tradities en bewuste regelgeving.⁴ Niet alleen neemt de VVD deze concessies aan zelfregulering en individualisme niet in acht, maar baseert juist op deze veronachtzaming haar claim van liberalus inter pares.

HET PAARD ACHTER DE WAGEN

In haar beginselverklaring van 1980⁵ stelt de VVD nogal wat eisen aan het individu. Dat dient te beschikken over verantwoordelijkheidsbesef voor anderen, de gemeenschap en de omgeving (artikel 2). Het moet waar mogelijk met anderen samenwerken ten behoeve van de samenleving (eveneens artikel 2). Het behoort naastenliefde te bezitten, de menselijke waardigheid te erkennen (beide artikel 3) en rekening te houden met de belangen van toekomstige generaties (artikel 4). Het individu dient in woord, geschrift en gedrag uiting te kunnen geven aan zijn gevoelens en opvattingen, met anderen van gedachten te kunnen wisselen en de rechten en gevoelens van anderen te respecteren (alle artikel 5). Het behoort zelfs uit overwegingen van sociale rechtvaardigheid bereid te zijn offers te brengen ten behoeve van hen die deze vrijheid nog niet deelachtig zijn (eveneens artikel 5). Volgens artikel 6 moet het burgerzin ontwikkelen en als volwaardig burger in de gemeenschap functioneren. In artikel 8 wordt het individu er verder nog op gewezen dat het in zijn eigen onderhoud dient te voorzien door middel van werk. Vierentwintig jaar na dato bekruipt mij het gevoel dat zeer veel inwoners van Nederland, ook binnen onze achterban, niet voldoen aan deze vereisten. Liberale theorie en praktijk komen niet overeen. Hoe kan dat?

Het *praktische liberalisme* zoals voorgestaan door de VVD in de Kamer en in de regering is vooral gebaseerd op een utilitaristisch mensbeeld en als zodanig gericht op non-interventie. De VVD ziet de kiezer als een mens die steeds streeft naar wat hem van moment tot moment leuk, handig, aangenaam of plezierig lijkt; met een mooi – en misleidend – woord *nutsmaximalisatie* genoemd. Volgroeidheid van de mens is een gegeven. Dat laatste klinkt leuker dan het is. De utilitarist gelooft dat bij mensen van ontwikkeling niet of nauwelijks sprake is. In grote mate ben en blijf je zoals je geboren wordt; talenten en karaktereigenschappen zijn een gegeven. Van ontplooiing – en de hieraan gekoppelde positieve vrijheid – kan dan ook nauwelijks sprake zijn. In dit wereldbeeld is de voorwaarde voor individuele vrijheid non-interventie. Het politieke handwerk richt zich dan ook grotendeels op negatieve vrijheid, klassieke grondrechten en is vrij van moraliteit. Steekwoorden: geen tegeltjeswijsheden en vrij baan voor de markt. Hierbij doet zich een probleem voor.

In haar vrijheidsdrang omarmt de VVD de negatieve vrijheid van het utilitarisme, maar winkelt selectief. Om te voorkomen dat de utilitaristische maatschappij onttaardt in platheid, gemakzucht en hedonisme, kent deze vorm van liberalisme een belangrijke waarde toe aan de groep en sociale controle.⁶ De utilitaristische redenering is als volgt. Wil een samenleving kunnen functioneren dan moeten mensen met elkaar kunnen communiceren en begrip voor elkaar kunnen opbrengen. Hiervoor is het noodzakelijk dat de verschillen tussen mensen, de ontwikkeling van de individualiteit, de excentriciteit niet te ver gaan, anders wordt communicatie onmogelijk en verdwijnt het wederzijdse begrip. Gebeurt dat wel dan wordt daarmee de grond onder de twee belangrijkste psychologische pijlers van de tolerantie weggeslagen.⁷ Nodig is dus de schepping en instandhouding van een zekere mate van ideële consensus en enigheid.⁸ Dit kan volgens de utilitaristen alleen als er sprake is van voldoende door de groep uitgeoefende druk op het individu om zich aan de groepsregels te conformeren. Groepsdruk, sociale controle is noodzakelijk om samenleven mogelijk te maken. Waar deze groepsdruk aanwezig is, kan men volstaan met negatieve vrijheid. Overheidsinterventie is overbodig. De maatschappij regelt immers zichzelf.

De VVD kent echter in haar individualiseringsstreven geen waarde toe aan de eisen die utilitaristen stellen aan de maatschappij, en daarmee aan het individu om ervoor te zorgen dat individualisering tot haar recht komt. Door haar politiek van vergaande en voortdurende individualisering zonder de maatschappelijke context in ogenschouw te nemen, draagt de VVD bij aan de ondermijning van de maatschappelijke samenhang.⁹ Slechts de Teldersstichting bekend kleur door tussen neus en lippen deze relatie aan te stippen in de studie *Tussen vrijblijvendheid en paternalisme*: 'Afnemende sociale controle is inherent aan individualisering. Een heterogene samenleving als de onze biedt meer ruimte voor deviant, asociaal gedrag'.¹⁰ Niettemin overheerst ook na deze magere bekentenis de mening dat overheidsbemoediging met de schaduwzijden van individualisering uit den boze is. 'De staat zou zich terughoudend moeten opstellen bij het propageren van waarden'.¹¹ Ook bij de Teldersstichting blijft het middel 'externe druk' erger dan de kwaal 'normeloosheid'. De overheid als probleem, niet als oplossing.

De VVD rechtvaardigt haar streven naar 'zelfregulering' gepaard aan anti-groeps/overheidsdenken door verder selectief te winkelen in het liberale antiquariaat. De vrije maatschappelijke context van het ontplooiingsliberalisme spreekt haar meer aan dan de dwangmatige van de utilitaristen. Het ontplooiingsliberalisme beschouwt (een overmaat aan) sociale controle als problematisch. De afkeer van (sociale) controle in het ontplooiingsliberalisme is een reactie op die momenten in de geschiedenis waarop de heersende normen en waarden van absolute vorsten en theocraten de individuele verscheidenheid zo weinig speelruimte lieten dat er een verstarrende en kreupelmakende invloed op het individu van uitging. Dat was een paar honderd jaar geleden heel bevrijdend, maar wat heeft deze maatschappelijke context met Nederland anno 2004 van doen? Niemand in de Randstad gaat gebukt onder het conformisme van het glurende oog van de buurvrouw, laat staan van de dominee of diender. Mogelijk dat dit anders is in Kubaard, Littensera diel, maar daar wordt het eerder gezien als goed nabuurschap en een uiting van gemeenschapszin dan als ongewenste bemoeienis. En zelfs wanneer dat laatste het geval zou zijn, verkiest men dit boven het toezien oog van de junk in de Leidse fietsenstalling die controleert of je je fiets wel goed op slot hebt gezet. Het is het gebrek aan sociale samenhang dat ons parten speelt, niet een overdreven bemoeizucht vanuit onze leefomgeving.

Naast het incongruente liberalisme van de VVD, maakt onze partij een verdere denkfout door het individu en het proces van individualisering als synoniem te beschouwen. Ook deze misvatting komt voort uit het vrijheidsstreven van de VVD. Na de oorlog moesten de Nederlanders gered worden uit de verstikkende omhelzing van de verzuiling. Aangenomen werd dat dit mogelijk was door een proces van individualisering dat zou uitmonden in het zelfstandige en vrije individu. De VVD heeft over het hoofd gezien dat liberale filosofen het individu tot doel stellen, en niet de mens of consument als uitgangspunt nemen. Het individu is bijzonder en kenmerkt zich door een grote mate van vorming. Elk individu is een mens, maar niet elk mens is een individu. Het liberalisme redeneert vanuit het bijzondere en specifieke, niet vanuit de gemiddelde mens. Dit heeft de VVD (door het vanaf de jaren zestig dominante gelijkheidsdenken?)

uit het oog verloren. De VVD is dan ook meer een partij van individualisering (en de daaraan gekoppelde marktwerking) dan een zuiver liberale partij.

De door de VVD gepropageerde individualisering belooft zelfregulering, keuzevrijheid en ontplooiing, maar hierbij is het individu vergeten. De kennis, kunde en wensen van de burger komen niet overeen met de 'liberale' maatschappij in wording. Markt en privatisering moeten bijdragen aan het vergroten van zelfregulering. Alleen dan staan ze in dienst van het individu en de democratische rechtsstaat. Markt en privatisering lijken bij de VVD vaak een dogma. Aan de vraag in hoeverre alle burgers voldoende zijn toegerust om in te spelen op de nieuwe situatie wordt niet zelden voorbijgegaan.

De nagestreefde – en gerealiseerde – vergroting van keuzemogelijkheden bij ziektekostenverzekeringen, pensioenen en dergelijke blijkt voor velen een brug te ver. In de woorden van Kekes: 'The increase of autonomy in complex situations is likely to make lives worse, not better, because it dooms the individual to having to make unreasonable choices.'¹² 'The insufficient resources of individuals to evaluate the information necessary for coping with the complexities of the organization of large, industrialized, computerized, highly productive societies that keep growing in population, in the rate of the consumption of scarce resources, in the intellectual and emotional demands they place their members, in the gap between those who are trying to comprehend and cope, and those who have given up hope and are filled with rage, self-loathing, resignation, passion for instant gratification, or with all of the above.'¹³

Zelfontplooiing blijkt voor velen zelfs een excuus om zich te onttrekken aan sociale controle, traditie, waarden en normen. Materieel staan velen er aardig voor, maar cultureel en maatschappelijk is de Nederlander verweesd. De belofte van de kosmopolitische wereldburger blijkt voor veel Nederlanders te bestaan uit de praktijk van de Easyjet-tende hooligan op de Amsterdamse wallen, illegale straatmuzikanten en zwervers uit Oost-Europa. Voor velen weegt de mogelijkheid om zelf op vakantie te gaan naar Thailand of India hier niet tegen op. Immers, bij terugkomst houdt men de hand alweer op en blijkt de fiets gestolen. De kortdurende illusie van vakantievrijheid en wereldburgerschap is niet bestand tegen de Nederlandse realiteit van alle dag.

De droom van de liberale samenleving lijkt in Nederland eerder de nachtmerrie van de *permissive society*. Consumptie en vrijblijvendheid zijn voor veel inwoners van ons land de praktische waarden en normen van de individualisering. Dat de VVD dit niet heeft beoogd lijkt mij duidelijk. Maar ook voor onbedoelde effecten zijn wij rekenschap schuldig. Niet in de laatste plaats omdat binnen de partij het liberale ideaal van Nederland als cultuurgemeenschap¹⁴ vervangen lijkt te zijn door het idee van de BV Nederland.¹⁵

Door het utilitaristische mensbeeld en het daaruit voortvloeiende politieke handwerk te combineren met het gedateerde anti-groeps/overheidsdenken van de ontplooiingsliberalen en een weinig kritische kijk op het individu, ontstaat vanuit liberaal oogpunt een onverantwoorde combinatie. Het door het liberalisme nagestreefde verantwoordelijke individu is hiervan het slachtoffer. Hem wordt zowel de melk van ontplooiing als de opvoedende hand van de maatschappij/overheid onthouden. Als gevolg hiervan blijven veel mensen steken in gemakszucht, materialisme, platheid en onbegrip. Voor velen is het liberalisme van de VVD dan ook synoniem geworden met politieke onmacht¹⁶ en cynisme.

VORMING TEGENOVER UTILITEIT EN ONTPLOOIING

Liberalisme is een maatschappijvisie die de mens wil verheffen. Niet gelijkheid is de inzet, maar verheffing. Het is een elitaire ideologie in de zin dat het streeft naar het hoogste, het beste, het mooiste, naar een elite van kennis en kunde. Van mens naar individu, van inwoner naar staatsburger. Centraal in het liberalisme staat de vorming (*Bildung*) van de mens tot individu. Het vormingsliberalisme (met zijn nadruk op positieve vrijheid) maakt, in tegenstelling tot het verwarde utilitaire vrijheidsstreven van de VVD (met zijn nadruk op negatieve vrijheid), de mens tot een vrij individu die voldoende is toegerust om zijn persoonlijke conceptie van het goede leven na te streven. Hij is vrij doordat zijn instinct en driften gedisciplineerd worden door traditie en wetten, doordat bij hem zijn 'hogere natuur' de overhand heeft, doordat hij zijn eigen baas is. Door het individu te vormen, de mens tot zelfstandig individu te maken, geeft het vormingsliberalisme het liberale mensbeeld en de liberale visie op het

goede leven¹⁷ betekenis en inhoud. Alleen het waarachtige individu beschikt over de noodzakelijke kennis en kunde om te weten wat goed voor hem is.

Is dit pleidooi voor vormingsliberalisme niet hetzelfde als omarming van het ontplooiingsliberalisme? Je kunt zeggen dat vormingsliberalisme een meer eigentijdse vorm is van ontplooiingsliberalisme. Het vormingsliberalisme ziet, in tegenstelling tot het ontplooiingsliberalisme en het huidige selectief bij elkaar gewinkelde individualiseringsliberalisme van de VVD, de overheid niet langer als Leviathan. Ambtenaren en bestuurders zijn in de eenentwintigste eeuw in grote mate representatief in hun doen en denken voor de rest van de maatschappij. Aristocratische titels en pruiken behoren tot het verleden. Cynici menen dan ook dat niet de elite regeert, maar de middelmaat. In postbus-51-taal: de overheid, die ben jij. Met haar afwijzende houding ten aanzien van de overheid berooft de VVD zichzelf en de samenleving van een van de weinige middelen die ons resten om de dingen ten goede te keren. Natuurlijk blijft zo veel mogelijk zelfregulering ook bij vormingsliberalen vooropstaan, maar daar waar het niet kan, verkiezen zij overheidsbemoediging boven vrijheid blijheid. Zelfregulering schiet – bij het uitblijven van waarachtige individuen – tekort.

De overheid wordt in het vormingsliberalisme dan ook niet langer afwijzend benaderd. Zij is een bondgenoot in het streven naar het waarachtige individu. Het functioneren van de overheid wordt wel kritisch gevolgd, maar het doel dat vooropstaat is een betere overheid, niet per se een kleinere. Het idee dat de markt beter functioneert dan overheid is bij vormingsliberalen geen dogma. Vorming vereist de overdracht van de waarden en morele standaarden die de waarborg vormen van de democratische rechtsstaat en de rechten en plichten van het individu-zijn inhoud geven. Dit is van essentieel belang voor het voortbestaan op de lange duur van de maatschappelijke constellatie die het mogelijk maakt dat het individu vrij is zijn eigen doeleinden na te streven: 'The viability of liberal society depends on its ability to engender a virtuous citizenry.'¹⁸ In dit alles kan wel gedeeltelijk, maar niet volledig worden voorzien door zelfregulering. Het ondersteunen van de vorming van het individu is dan ook een belangrijke, maar niet exclusieve staatszaak. Investeren in en hervormen van het huidige opvoedings-

systeem als middel om onze samenleving in stand te houden, staan voorop bij het vormingsliberalisme. Samenleving, politiek en overheid staan in het vormingsliberalisme in dienst van de ontwikkeling van het waarachtige individu. Slagen wij er gezamenlijk niet in het waarachtige individu tot leven te wekken dan wacht de VVD hetzelfde lot als de Communistische Partij. Deze laatste meende dat een Communistische maatschappij ook zonder Communisten kans van slagen had. Al het idealisme, dwang en terreur ten spijt – de burgers in het Oostblok wilden er niet aan. Zeker als liberalen moeten wij in ons streven rekening houden met het absorptievermogen van de burgers. Individualisering en het individu dienen gelijke tred te houden. Meer vrijheid vereist een groter verantwoordelijkheidsbesef. Met haar nadruk op het eerste heeft de VVD het laatste veronachtzaamd.

Ook al zetten we vanaf vandaag vol in op het individu dat zich kenmerkt door arbeidsethos, reflectie, introspectie, eer, eerlijkheid, sociaalvoelendheid, oprechtheid, wellevendheid, rechtvaardigheid, esthetiek en civiele deugd, dan nog is het een illusie te denken dat iedereen in staat zal zijn te voldoen aan de vereisten van het individu-zijn. Niettemin valt een gedeeltelijk gevormd individu te verkiezen boven iemand die elke op het individu gerichte vorming ontbeert en geen controle over zichzelf heeft. Bovendien weet het niet-volledige individu zich geborgen in een samenleving waar eer, eerlijkheid, rechtvaardigheid, et cetera de boventoon voeren. Een maatschappij waar vormingsliberalisme het uitgangspunt is, is voor allen – waarachtig en gedeeltelijk gevormd individu – een grote vooruitgang in vergelijking met het bestaan in de *permissive society* waar men aan het lot wordt overgelaten. Een echt liberale maatschappij is een samenleving waarin allen hun plaats vinden en krijgen, geleid door de besten¹⁹ en strevend naar het mooiste en hoogste. Dit is waar wij met zijn allen onze schouders onder moeten zetten en waar de VVD voor dient te staan. Dan komt het met de bezieling en zetels ook wel weer goed.

T. Kuperus is Internationaal Secretaris van het VVD-Hoofdbestuur.

NOTEN

- 1 *Liberalisme: een speurtocht naar de filosofische grondslagen*, Teldersstichting, 1988, p. 7. Mogelijk schiet deze definitie tekort, maar bij bestudering van het schaarse materiaal dat de VVD over het liberalisme heeft gepubliceerd, komt men niet veel verder. Veel meer smaken dan *Tussen Vrijblijvendheid en Paternalisme; Respect en Burgerzin; Liberalisme en Conservatisme* en het genoemde *Liberalisme* (alle gepubliceerd door de Teldersstichting) zijn er niet. Het laatste kent een meer fundamenteel karakter dan de overige en is jarenlang op de Zomerschool en bij de cursussen van de Haya van Someren Stichting als leermiddel voor het liberalisme gehanteerd. De veel gehoorde kritiek dat door het ontbreken van het begrip vrijheid in deze omschrijving er van liberalisme geen sprake kan zijn, snijdt geen hout. Als het individu van ultieme waarde is, met andere woorden: als alles wordt gezien als in dienst van het individu, als in de maatschappij zelfregulering vooropstaat en een democratische rechtsstaat het vrije individu als fundament kent, mag duidelijk zijn dat individuele vrijheid vanzelfsprekend wordt geacht; net zo vanzelfsprekend als het individu levend en de rechtsstaat functionerend dient te zijn. Mijs inziens blijft – zolang er niets nieuws verschijnt – *Liberalisme: een speurtocht naar de filosofische grondslagen* het belangrijkste VVD-geschrift over het liberalisme.
- 2 In een recent interview in *Elsevier* met drie PvdA-Kamerleden beweerden zij liberaler te zijn dan de VVD. Volgens hen houdt het economisch liberalisme van de VVD op waar de gevestigde economische belangen beginnen. *Elsevier*, nr. 30, 24 juli 2004, 'Realistische rooien', pp. 14 en 15. Het CDA van Balkenende volgt met zijn nadruk op eigen verantwoordelijkheid min of meer de zelfregulerende insteek van de VVD.
- 3 Als ideologie van ondergeschikt belang is, ligt de nadruk op de poppetjes (lijsttrekkers en ministers) en versmallen de verkiezingen tot de vraag wie u het liefst op de koffie hebt. Wanneer deze gedachte postvat, is de dood in de politieke pot. Politiek wordt dan een missverkiezing – zeker op lokaal niveau bij het kiezen van burgemeesters. Missen worden ook nooit gekozen om hun inhoud (longinhoud daargelaten) maar om hun verpakking. Een Kamer vol levensliedzangers, gladdes zakenjongens en presentatrices is dan ook geen ijdele droom. Bij de laatste verkiezingen had het kandidaat-lid van de Tweede-Kamer Emile 'Tsjakkaa' Ratelband meer voorkeursstemmen dan 24 van onze VVD-vertegenwoordigers in parlement en regering.
- 4 Friedrich A. Hayek, *Law, legislation and liberty* (dl. 1: Rules and Order), Routledge, Londen, 1983. *Liberalisme*, p. 22.
- 5 Herbevestigd in 1997.
- 6 In extrema kent de mens in deze vorm van het liberalisme geen recht op privacy.
- 7 In het geval van (moslim)migranten is hiervan reeds sprake.
- 8 Er dient sprake te zijn van een specifieke *culturele gemeenschap*. Dat wil zeggen een geslaagde verzameling gedragsregels met de aan evolutie onderhevige traditie in het midden, de prehistorische, instinctieve en vrijwel constante driften aan de basis en de doelgericht ontworpen regels, waaronder de wetten, aan de top (Hayek, *ibidem*). Helaas is Nederland geen cultuurgemeenschap. Ook vroeger was Nederland geen cultuurmaatschappij. Van een aantal verzuilde deelgemeenschapjes is zij de globale 21ste eeuw in geslingerd. Van gereformeerde Barnevelder naar Europeaan, van Venlose katholiek naar wereldburger. Het stadium van de Nederlander is overgeslagen; van verzuiling naar globalisering. Dit verklaart mijs inziens mede het gebrek aan nationale identiteit en het probleem van integratie en assimilatie van nieuwkomers.
- 9 De Tocqueville had de inverse relatie tussen individualisering en maatschappelijke samenhang reeds tweehonderd jaar geleden vastgesteld. Individualisering staat elke burger toe 'zich buiten de grote massa van zijn medeburgers op te stellen en zich met gezin en vriendenkring "terzij der horde" te plaatsen. Na het vormen van een besloten groep laat hij de maatschappij als geheel graag haar eigen boontjes doppen'. Alexis de Tocqueville, *De democratie in Amerika*, Kok Agora, Kampen, 1990, p. 107.
- 10 *Tussen vrijblijvendheid en paternalisme*, Teldersstichting, 1995, p. 79.
- 11 *Ibidem*, p. 95.
- 12 John Kekes, *A case for conservatism*, Cornell University Press, NY, 2001, p. 210

- 13 Ibidem, p. 215
- 14 Zie voetnoot 9.
- 15 Overigens ook vanuit het belang van de BV Nederland geredeneerd dient de VVD zich te realiseren dat de vrije markt niet op zichzelf staat, maar afhankelijk is van het gemeenschapsleven dat een andere morele basis heeft dan de marktordening. Francis Fukuyama beschrijft deze samenhang voortreffelijk in zijn boek: *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*, Free Press Paperbacks, NY, 1995.
- 16 Als gevolg van zelfregulering, de markt, globalisering en de Europese Unie is volgens de VVD, maar niet alleen volgens onze partij, de nationale overheid machteloos, en zijn maatschappelijke problemen te complex geworden om op te kunnen lossen. Pappen en nathouden door middel van economische groei en het benadrukken van de eigen verantwoordelijkheid lijkt de hoogste wijsheid. Met dit in gedachte is het opmerkelijk dat politici zich verbazen dat de belangstelling voor politiek afneemt en de burger zich terugtrekt uit de publieke ruimte. Als overheid en politiek zich niet interesseren voor de problemen van mensen, waarom zouden diezelfde mensen dan belangstelling tonen voor hen? Het simpele streven naar een hogere levensstandaard schiet tekort als zingeving- en mobiliserend kader. Lofzangen op de concurrentie en de vrije markt inspireren niet tot loyaliteit. De spirituele en morele leegheid van het kapitalisme en de negatieve invloed hiervan op de cultuur wordt uitstekend vanuit liberaal perspectief beschreven in: Daniel Bell, *The cultural contradictions of capitalism*, Heinemann, Londen, 1976.
- 17 Elk individu heeft een bepaald eigen domein, dat anderen niet mogen schenden, waarover het als enige beschikkingsrecht (geest, lichaam en eigendom) heeft. Het individu heeft om vrij te zijn een bepaald eigen domein nodig. De vrijheid van het individu is volgens het liberalisme het middel bij uitstek om gestalte te geven aan het goede leven. Dit omdat anderen minder goed dan het individu zelf weten wat goed voor hem is.
- 18 William A. Galston, *Justice and the human good*, The University of Chicago Press, Londen, 1980, p. 134.
- 19 Alleen in een maatschappij waarin de vorming van het individu centraal staat kan de overtuiging dat de representatieve democratie superieur is aan de directe democratie standhouden. Deze overtuiging stoelt op het idee dat de volksvertegenwoordigers tot de geestelijke elite van de samenleving behoren, die betere beslissingen kunnen nemen dan de bevolking als geheel.

TELDERSLEZING

WINTER 2004 - 2005

The European Union at the tipping point?

John Gillingham

In de Telderslezing van 24 februari 2005 zal de Amerikaanse liberale historicus John Gillingham (hoogleraar geschiedenis aan de Universiteit van Missouri) zijn onconventionele visie geven op het proces van Europese integratie. Zijn meest recente boek, *European Integration 1950-2003. Superstate or New Market Economy?*, deed veel stof opwaaien omdat het de geschiedenis van de Europese integratie beschrijft als een strijd tussen twee ideeën: interventionisme en liberalisme. Gillingham laat zien dat er al vóór de Europese Gemeenschap van Kolen en Staal (1951) een liberaal Europees project bestond, waarvan Friedrich Hayek de architect was; deze kreeg daarvoor echter nooit erkenning.

In de Telderslezing zal Gillingham niet alleen spreken over de Europese Unie als uitkomst van de ideeënstrijd en over de legitimiteitscrisis waar dringend een oplossing voor moet worden gevonden. Hij zal ook, aan de vooravond van het Nederlandse referendum over de Europese Grondwet, een aantal recente en toekomstige ontwikkelingen beoordelen vanuit een klassiek-liberaal perspectief, bijvoorbeeld de euro, de uitbreiding van de Unie in het algemeen en met Turkije in het bijzonder, en natuurlijk de Europese Grondwet.

De Teldersstichting nodigt u graag uit tot het bijwonen van deze lezing, die zal worden uitgesproken in het Engels. De lezing vindt plaats in de Hooglandse Kerk te Leiden en begint om 20.00 uur precies. Na afloop van de lezing is er gelegenheid tot het stellen van vragen of tot het aangaan van een discussie. De avond wordt afgesloten met een hapje en een drankje.

Als u bij de lezing aanwezig wilt zijn, dient u dit te laten weten door uw naam en adresgegevens door te geven aan de Teldersstichting. U kunt ook het aanmeldingsformulier downloaden van www.teldersstichting.nl. Indien u zich hebt aangemeld maar onverhoopt toch verhinderd mocht zijn, verzoeken wij u om ons dit zo spoedig mogelijk te laten weten.

Prof.mr. B.M. Teldersstichting
Koninginnegracht 55a
214 AE Den Haag
(T) 070 363 1948
(F) 070 363 1951
(E) info@teldersstichting.nl

KLASSIEK-LIBERALISME EN SOCIAAL-LIBERALISME: WAAR STAAT DE VVD?

RENÉ VAN WISSEN EN SANDER BOON

Nu de VVD, midden in een het debat over de koers van de partij, druk doende is tot een nieuw Liberaal Manifest te komen, nemen de twee auteurs van onderstaand artikel een ander kern-document onder de loep, namelijk de beginselverklaring uit 1948. Welke koers hadden de opstellers daarvan voor ogen? De auteurs komen tot de conclusie dat de VVD vanaf het begin een sociaal-liberale partij is, en hopen dat in het Manifest het klassiek-liberalisme de boventoon zal voeren.

INLEIDING

Voormalig medewerker van de Teldersstichting Mathieu Andriessen schreef in 2003 een rapport over deregulering en de taken van de overheid: *Bureaucratie aan banden*. Hij onderscheidt daarin twee soorten deregulering: niet-ideologisch en ideologisch. Zijn conclusie is dat alleen op de tweede manier effectief kan worden gedereguleerd: het takenpakket van de overheid moet grondig worden doorgelicht.

In dit artikel zal die opdracht vanuit het perspectief van de VVD worden opgevolgd. De VVD stelt namelijk dat zij een liberale partij is die slechts een beperkte rol voor de overheid weggelegd ziet.

Het is in dit verband interessant om naar de verschillende vormen van liberalisme te kijken die binnen de VVD bestaan. De VVD afficheert zichzelf namelijk als enige echt liberale partij in Nederland. Maar hoe liberaal is deze partij? Welke vorm van liberalisme voert in de VVD de boventoon? Voordat hierop kan worden ingegaan moet worden gezegd dat niemand natuurlijk kan claimen de juiste omschrijving van de term *liberalisme* te hebben gevonden. Het is echter wel mogelijk om een scherp onderscheid te maken tussen de verschillende vormen

van liberalisme zoals die in de loop der tijd door diverse filosofen zijn geformuleerd. Het belangrijkste onderscheid dat kan worden gemaakt is dat tussen het klassiek-liberalisme en het sociaal-liberalisme. Het klassiek-liberalisme stelt grofweg dat de persoonlijke vrijheid er het meest bij gebaat is wanneer de taken van de overheid beperkt zijn; het sociaal-liberalisme daarentegen stelt dat persoonlijke vrijheid soms gestimuleerd kan en moet worden door overheidsingrijpen op diverse terreinen.

Over het begrip *klassiek-liberalisme* bestaan echter, zoals zo vaak in de politieke filosofie, verschillende opvattingen. Zo stelt VVD-lid en bestuurslid van de Edmund Burke Stichting Edwin van de Haar: 'De staat dient te volstaan met de bescherming van eigendom, het bieden van interne en externe veiligheid, het bieden van een sociaal minimum, alsmede de aanpak van diverse vormen van marktfalen.'¹ Soms worden ook gezondheidszorg en onderwijs binnen het klassiek-liberalisme gezien als overheidstaken. Deze visies op het klassiek-liberalisme omvatten meer overheidstaken dan de minimale vorm van bijvoorbeeld Humboldt, Mises en Bastiat, volgens wie de overheid zich moet beperken tot politie, defensie en justitie.

In onze visie, die onder meer is gebaseerd op die van de naamgever van onze stichting, Frédéric Bastiat, komt het klassiek-liberalisme feitelijk overeen met de minarchistische variant van het libertarisme.² Dat is de vorm van libertarisme die stelt dat de overheid zich strikt moet beperken tot de kerntaken van politie, defensie en justitie.³ Wij bepleiten deze strikte vorm van het klassiek-liberalisme omdat we vinden dat een ruimere definitie de scheidslijn tussen negatieve en positieve rechten overschrijdt, wat we nog zullen toelichten.

In dit artikel zal eerst worden aangegeven wat het kenmerkende verschil is tussen klassiek-liberalisme en

sociaal-liberalisme. Vervolgens zal de beginselverklaring van de VVD uit 1948 worden besproken vanuit klassiek-liberaal perspectief: aan de hand van een vijftal relevante artikelen wordt aangetoond dat de beginselverklaring in elk geval een scherpe breuk met het klassiek-liberalisme betekent. De reden dat in dit artikel de beginselverklaring van de VVD van 1948 wordt besproken en niet die van 1966 of 1980 is dat de VVD zich sinds het midden van de jaren zestig en zeker in de jaren tachtig in toenemende mate als een sociaal-liberale partij is gaan profileren. Wat weinig mensen echter weten is dat de VVD al vanaf het moment van oprichting een sociaal-liberale partij is.

KLASSIEK VERSUS SOCIAAL

Het klassiek-liberalisme gaat uit van negatieve rechten, waarbij de overheid individuen beschermt tegen moord, diefstal, fraude en dergelijke door medeburgers en tevens waarborgen biedt tegen invloed van de overheid in het privé-leven van burgers. Dit houdt in dat de taken van de staat strikt beperkt zijn tot politie, defensie en justitie. Ingrijpen in de economie en herverdeling van inkomens worden afgewezen. Bij het idee van een beperkte overheid wordt ervan uitgegaan dat een samenleving pas echt tot bloei komt als de overheid zich er zo min mogelijk mee bemoeit. De kern van deze vorm van liberalisme wordt gevormd door het eigendomsrecht. Echte individuele vrijheid kan namelijk niet bestaan als eigendomsrechten niet worden gerespecteerd.

Het sociaal-liberalisme gaat niet alleen uit van negatieve maar ook van positieve rechten, waarbij de overheid actief ingrijpt in de economie en het leven van individuen. Dit alles met als rechtvaardiging dat individuen een bepaalde mate van inkomen, scholing en gezondheid nodig hebben om in vrijheid te kunnen leven. Hoeveel hiervan nodig is, kan natuurlijk niet objectief worden aangegeven. Dat bepaalt elke nieuwe generatie wetgevers. Dit geeft dan direct de moeilijkheid bij deze liberale stroming aan. Om deze 'bepaalde hoeveelheid' te bereiken dient de vrijheid van het ene individu, ten gunste van het andere, noodzakelijkerwijs geweld te worden aangedaan. In de praktijk resulteert dit in herverdeling van inkomens. De negatieve vrijheid van het individu wordt dus uiteindelijk niet gerespecteerd. Er is in deze vorm van liberalisme een rol weggelegd voor de wetgever als hoeder van

en richtinggever aan de samenleving. Op dit punt verschilt zij maar weinig van de sociaal-democratie.

Het genoemde onderscheid is meer dan een filosofische exercitie; het is relevanter voor een samenleving dan het op het eerste gezicht lijkt. Positieve rechten kunnen namelijk niet door een overheid aan het ene individu worden toegekend zonder dat de negatieve rechten van het andere individu worden geschonden. Wanneer positief recht zijn intrede doet in een samenleving betekent dit automatisch dat sommige individuen over het leven en bezit van anderen kunnen beschikken. Rechtsongelijkheid is dan de basis van de samenleving. Als daarbij het politieke systeem ook nog openstaat voor intreding van deelbelangen, dan ontstaat een politieke strijd om de middelen van anderen; instabiliteit en frictie tussen mensen en groepen mensen zijn dan de trieste maar logische gevolgen. Helaas is dit inmiddels realiteit.

DE BEGINSELVERKLARING VAN 1948

Artikel 4

Het onderscheid tussen klassiek en sociaal-liberalisme begint al in artikel 4 van de VVD-beginselverklaring. Daar staat namelijk te lezen:

'(...) De Partij is er zich van bewust, dat ware vrijheid alleen bestaanbaar is, indien zij gepaard gaat met verantwoordelijkheid. Het is de taak der democratie de voorwaarden te scheppen, waardoor die verantwoordelijkheid tot haar recht kan komen. Daarvoor is in de eerste plaats nodig, dat de zelfstandige kracht in het volk wordt bevorderd.'

Dit standpunt lijkt op dat van de filosoof-koning, die buiten het economische en politieke proces staat en het beste met zijn onderdanen voorheeft. De VVD heeft blijkbaar het idee dat de burger moet worden opgevoed; de burger als kind en de overheid als ouder. Het idee is dat de wetgever weet wat goed is voor de mensen: mensen zijn het ruwe materiaal waarmee hij datgene kan maken wat hij wenselijk acht. Het klassiek-liberalisme heeft hier niets mee, om het populair te zeggen. Volgens het klassiek-liberalisme hebben mensen het vermogen om zelfstandig in vrijheid te kiezen, plannen, beslissingen te nemen en verantwoordelijkheid te dragen. Een 'sociale' overheid is overigens wel in staat om mensen afhankelijk te maken.

Artikel 5

Artikel 5 gaat over de maatschappelijke verhoudingen en de rol van de overheid:

‘Op het terrein der stoffelijke welvaart streeft de Partij, met verwerping zo van de socialistische als van de individualistische economie, naar maatschappelijke verhoudingen, die sociaal gerechtvaardigd en economisch verantwoord zijn. Zij verwerpt derhalve de leer van het *laissez faire laissez passer*, die een ieder de vrijheid wil laten naar eigen goeddunken te handelen. Die leer moge aanvaardbaar zijn geweest voor een voorbijgegaan tijdperk in de maatschappelijke ontwikkeling, voor de huidige wereld is een vrijheid voor de enkeling, die geen verantwoordelijkheid tegenover anderen kent, niet langer te aanvaarden. Even onaanvaardbaar is echter een maatschappij waarin de Staat alle macht tot zich zal hebben getrokken en aan de individuele mens alle vrijheid zal zijn ontnomen. De Partij wenst daarom te streven naar het juiste midden, naar een evenwicht tussen maatschappelijke en individuele factoren, omdat zij alleen daarin de mogelijkheid ziet voor de verwezenlijking ener ware vrijheid.’

Het loslaten van het ‘*laissez faire laissez passer*’-principe is de meest expliciete scheiding met het klassiek-liberalisme. Want wat wordt er bedoeld wanneer wordt gesteld: ‘Die leer moge aanvaardbaar zijn geweest voor een voorbijgegaan tijdperk in de maatschappelijke ontwikkeling?’ Kennelijk is het voor individuen in de samenleving van na de Tweede Wereldoorlog niet meer mogelijk om verantwoord met vrijheid om te gaan. Deze formulering impliceert dat maatschappelijke ‘voortgang’ relevant is voor de vraag welke handelingen toelaatbaar zijn. Dat is discutabel. Sommige oordelen over goed of slecht zijn namelijk van vrijwel alle tijden en culturen. We zeggen tenslotte ook niet dat het voor moord, diefstal, fraude en mishandeling relevant is wat de maatschappelijke ontwikkeling is.

Ook de daaropvolgende zin ‘...een vrijheid voor de enkeling, die geen verantwoordelijkheid tegenover anderen kent, niet langer te aanvaarden...’ is vreemd voor een beginselverklaring van een liberale partij. Deze zin impliceert dat wanneer iemand naar eigen goeddunken handelt hij geen verantwoordelijkheid jegens anderen zou hebben. Dat is vreemd, niet waar en niet nodig. Je kunt hier immers John Stuart Mills schadebeginsel toepassen:

iemand mag doen wat hij wil zolang hij anderen niet schaadt; hij is jegens anderen aansprakelijk indien hij hen toch schaadt. Als je door bepaalde handelingen alleen jezelf schaadt, is het verder de vraag of je daarvoor verantwoording tegenover een ander zou moeten afleggen.

Ten slotte over de laatste zin: ‘De Partij wenst daarom te streven naar het juiste midden, naar een evenwicht tussen maatschappelijke en individuele factoren, omdat zij alleen daarin de mogelijkheid ziet voor de verwezenlijking ener ware vrijheid.’ ‘Het juiste midden’ en ‘een evenwicht’ klinken natuurlijk prachtig en je bent geneigd om er automatisch van uit te gaan dat dit ook goed is. Maar de gedachte dat er een juist midden of evenwicht tussen individu en de staat zou kunnen bestaan is naïef. Deze ‘evenwicht’-gedachte heeft inmiddels geresulteerd in een vorm van ‘overheidsdenken’, ook wel *etatisme* genoemd: alle problemen in een samenleving kunnen worden opgelost door een beroep te doen op de overheid. Helaas zijn de Westerse overheden hierdoor in de laatste vijftig jaar gestaag gegroeid, zowel in omvang als bevoegdheden. ‘De overheid’ is hiermee verworden tot een ideologie, oftewel een alternatief geloof. Overal in de Westerse wereld, ook in Nederland, zijn inmiddels weer tendensen zichtbaar waarin verregaande staatsdwang niet wordt geschuwd. Dit is voor een klassiek-liberaal een zorgelijke ontwikkeling, omdat hij staatsdwang niet legitiem vindt. Ook een sociaal-liberaal zal het een zorgelijke ontwikkeling vinden, maar dan vooral omdat het evenwicht tussen individu en collectief zoek is, niet omdat de overheid zich op terreinen begeeft waar ze niet thuishoort. De sociaal-liberaal heeft daardoor geen echte oplossing voor deze doorgeschoten overheid.

Artikel 11

Artikel 11 zegt onder meer:

‘De Partij verlangt, dat de overheid aan de vraagstukken van het volksonderwijs, de volksopvoeding en de volksontwikkeling haar ernstige aandacht zal blijven schenken.’

Het is bekend dat onderwijs in theocratieën, dictaturen en totalitaire staten in de eerste plaats tot doel heeft de bevolking te indoctrineren. Thorbecke had daarom reden genoeg om onderwijs te zien als een domein waar de overheid uit principe niets te zoeken heeft. Hoogstens kan een controlerende of certificerende rol zijn wegge-

legd voor de overheid, maar zelfs dat is de vraag. Er bestaat namelijk altijd het gevaar dat na verloop van tijd maatschappelijk 'gewenste' onderwerpen worden onderwezen, ook en misschien wel juist in een democratie. Overigens erkennen klassiek-liberalen het grote belang van onderwijs; ze hebben alleen veel problemen met gemonopoliseerd staatsonderwijs.

Want hoe onafhankelijk denken individuen die eenzijdige informatie hebben gekregen via dit soort onderwijs? Zolang kinderen bijvoorbeeld nog leren dat de economische theorieën van Keynes (onder meer het economisch nut van overheidsinvesteringen ter verbetering van economie) wetenschappelijk houdbaar zijn, kan de vraag worden gesteld wat de kwaliteit en onafhankelijkheid van ons onderwijsstelsel voorstelt. Maar kinderen hebben vandaag de dag inmiddels ook in hun lesboekjes staan: 'De Europese Unie is goed.' Het is moeilijk vol te houden dat dit neutrale informatie is. Observaties zoals deze zijn helaas van alle tijden en maken dat klassiek-liberalen vinden dat onderwijs bij uitstek een onderwerp is waarmee de overheid zich niet zou moeten bemoeien.

Op dit punt zullen sociaal-liberalen een onderscheid maken tussen financiering van het onderwijs en inhoud van het onderwijs. Veel sociaal-liberalen stellen namelijk dat onderwijs verschillende opvattingen de ruimte zou moeten geven, waartussen door leerlingen en hun ouders kan worden gekozen. Op deze manier kan de ontplooiing van het individu de ruimte krijgen. En ontplooiing is op zichzelf natuurlijk iets anders dan indoctrinatie. Onderwijsfinanciering is in deze visie dus legitiem. Het is in dit verband echter de vraag waarom zoveel sociaal-liberale VVD'ers vandaag de dag opeens tegen het bijzonder onderwijs zijn. Klaarblijkelijk zijn ze van mening dat de verscheidenheid aan opvattingen een grens heeft? Klassiek-liberalen juichen, net als sociaal-liberalen, een grote verscheidenheid aan onderwijsrichtingen en instellingen toe. In tegenstelling tot sociaal-liberalen zullen ze deze echter niet via de overheid financieren.

Artikel 13

In artikel 13 staat:

'De Partij beseft, dat in elke machtsconcentratie, op welk gebied ook, gevaren liggen besloten voor de vrijheid. Daarom streeft zij op het terrein van staatkundige en

maatschappelijke werkzaamheid naar decentralisatie. Zij is diep doordrongen van de levenswekkende kracht, die uitgaat van gewestelijke en plaatselijke zelfstandigheid. Zij acht de eigen werkzaamheid der burgerij in kleinere gemeenschappen een der meest doeltreffende middelen van opvoeding tot burgerzin. Zij ziet uit dezelfde overwegingen in de ontwikkeling van nieuwe vormen van functionele decentralisatie een stap naar de oplossing van de steeds meer nijpende vraag, hoe voorkomen kan worden, dat het gemeenschapsbesef verdwijnt en de individuele mens zich verloren waant in de massa.'

Het eerste deel van dit artikel is voor het eerst klassiek-liberaal te noemen. Helaas is het gezien het voorgaande niet echt consequent. Het tweede deel 'Zij ziet (...) de massa' is zeer zeker niet klassiek-liberaal. Weliswaar wordt gesuggereerd dat de 'natuurlijke' gemeenschapszin verdwijnt door de invloed van een centrale overheid, maar tegelijkertijd wordt er een toespeling gemaakt op het verschijnsel van de 'doorgeschoten individualisering'. Wat met die laatste term wordt bedoeld is echter vaak niet duidelijk.

Als klassiek-liberalen zeggen dat ze voor individuele vrijheid zijn, betekent dit dat zij het individu zien als het uitgangspunt van hun gedachtevorming en van de samenleving, niet dat zij een atomisering van de samenleving wensen. Mensen zijn sociale dieren. Ze gaan nu eenmaal graag met anderen om. Weliswaar is er een tendens te zien dat mensen steeds vaker alleen wonen. In Hamburg en Stockholm woont bijvoorbeeld ongeveer zeventig procent van de mensen alleen. Maar er zijn toch weinig mensen die geen contacten met anderen hebben en er zijn er helemaal weinig die dat niet willen.

Sociaal-liberalen zouden zich moeten afvragen of het als onwenselijk beschouwde individualisme niet vooral wordt veroorzaakt door een 'zorgzame' overheid. Verantwoordelijkheden worden hierdoor juist bij mensen weggehaald. Een aantal voorbeelden: echtscheidingen nemen toe als alleenstaande moeders met kinderen beter af zijn dan getrouwde gezinnen; individuen die geen verantwoordelijkheid meer hoeven te dragen voor behoeftige familieleden omdat de overheid daarvoor zorg draagt, doen dat ook niet; mensen zullen geneigd zijn zich minder sociaal te gedragen, want ze weten dat ze toch wel een uitkering van de overheid krijgen. De vrijheid is hierdoor

verworden tot een behaaglijke vrijblijvendheid waarin de calculerende burger ongehinderd kan opkomen voor eigen private belangen, ten koste van het collectief. Morele roekeloosheid is een logisch gevolg van verzorgingsstaatarrangementen. De uitkomst van een verkeerde prikkelstructuur is een vals soort individualisme, waaraan geen aansprakelijkheden zijn gekoppeld. Dit is wat veel mensen stoort, niet het individualisme op zichzelf.

Artikel 15

Artikel 15 luidt:

‘Naar het oordeel van de Partij liggen in het private eigendomsrecht op zichzelf geen maatschappelijke gevaren, noch spruiten deze voort uit de wijze, waarop het wordt uitgeoefend. De begeerte naar eigen bezit is te zeer verbonden met de natuur van de mens dan dat het mogelijk zou zijn het particuliere eigendomsrecht te missen. Het eigendomsrecht is echter geen onveranderlijke grootheid. De wijze, waarop het mag worden uitgeoefend, behoort voortdurend aangepast te worden aan de maatschappelijke ontwikkeling. Daarbij is in het oog te houden, dat iedere vergroting der mogelijkheid voor alle groepen van het volk om zich eigen bezit te verwerven, een bijdrage vormt tot vergroting der stabiliteit van de maatschappelijke verhoudingen.’

De passage: ‘Het eigendomsrecht is echter geen onveranderlijke grootheid. De wijze, waarop het mag worden uitgeoefend, behoort voortdurend aangepast te worden aan de maatschappelijke ontwikkeling’ lijkt direct te zijn overgenomen een socialistisch partijprogramma. Het is niet duidelijk waarom een liberaal het eigendomsrecht aan de maatschappelijke ontwikkeling zou moeten aanpassen. Het is overigens wel een mooi rookgordijn waarmee zo ongeveer elke ingreep in het leven van individuen kan worden gerechtvaardigd.

Zoals eerder gezegd, eigendomsrecht vormt de kern van het klassiek-liberalisme. Met een consistente theorie over de wijze van eigendomsverrijking, zoals die van John Locke, namelijk dat de mens recht heeft op zijn eigen lichaam en op de vruchten van zijn arbeid, is te volstaan. Dat is dan nog te preciseren door te stellen dat ook eigendommen van derden om niet kunnen worden verkregen, mits zij zowel rechtmatige eigenaar zijn als daartoe instemmen. En in een aantal gevallen zal het een

kwestie van interpretatie zijn of iets aan de definitie voldoet. Maar een consistente theorie over eigendomsverrijking zal toch in elk geval aan het criterium ‘vrijwilligheid’ moet voldoen. Anders betekent het dat sommigen over anderen mogen beschikken.

CONCLUSIE

De beginselverklaring van de VVD uit 1948 is sociaal-liberaal van opzet en pleit in sommige artikelen vrij expliciet voor een vorm van sociaal-democratie of zelfs socialisme. De VVD kan dan ook worden bestempeld als een van oorsprong sociaal-liberale partij met sociaal-democratische trekken.

1948 is natuurlijk geen 2004. De hierboven becomecommentarieerde artikelen zullen dan ook niet meer letterlijk door de VVD worden geïnterpreteerd. Wat wel duidelijk is aangetoond, is dat de VVD van oorsprong een sociaal-liberale visie heeft gehad op de maatschappelijke ontwikkelingen in Nederland. Dit betekent ook dat Nederland na de Tweede Wereldoorlog geen echte klassiek-liberale partij heeft gekend in het parlement. De slag richting overheidsdenken werd door de zogeheten generatie ‘68 ook nog eens in versneld tempo in de overheidsbureaucratie geïmplementeerd. Het overheidsdenken heeft hierdoor de afgelopen decennia flink om zich heen gegrepen, ook binnen de VVD. Wel zij opgemerkt dat de VVD zowel voor wat betreft filosofie als voor wat betreft beleid altijd met afstand de meest liberale partij in Nederland is geweest.

Wat verder kan worden afgeleid uit de beginselverklaring is dat de vrijheid van het individu kennelijk alleen waarde heeft zolang die een groter maatschappelijk doel dient. De vrijheid van het individu kan echter alleen een doel op zichzelf zijn. Zolang mensen anderen niet schaden, zouden ze moeten kunnen doen wat ze willen. Als dit schadebeginsel wordt losgelaten, betekent het dat mensen over elkaar mogen beschikken; het is de vraag hoe je dat kunt verdedigen. In een eerlijke samenleving hebben alle individuen dezelfde rechten. De enige legitieme taak van de overheid is dan ook het beschermen van mensen tegen elkaar, niet tegen zichzelf. Vanuit klassiek-liberale optiek beschermt de overheid mensen en regeert ze niet over hen. Overigens zijn klassiek-liberalen niet tegen ontplooiing en ontplooiingsliberalisme; ze zijn

alleen van mening dat er voor de overheid geen taak ligt om individuen tot ontplooiing te laten komen.

Momenteel wordt binnen de VVD nagedacht over de te volgen koers. Dit is gunstig, want het kan ertoe leiden dat er een debat ontstaat over de eigenlijke taken van de overheid. Er leeft in Nederland al veel te lang een idee dat de overheid er is om allerlei problemen op te lossen. Vaak is dit symptoombestrijding, die de omvang van de overheid alleen maar doet toenemen. Het zou daarom heel nuttig zijn indien de VVD zich met een herbezinning op kerntaken gaat bezighouden. Het rapport van Andriessen kan dan werkelijk een vervolg krijgen. Wanneer de VVD in haar nieuw te schrijven Liberaal Manifest een veel meer klassiek-liberale koers gaat varen, dan kan ze erop wijzen dat de overheid inmiddels onderdeel is van het probleem en niet de oplossing. Als de VVD hiervoor echter de

besproken beginselverklaring als uitgangspunt neemt, kan hier helaas weinig van worden verwacht. Ze baseert haar theorie dan op drijfzand.

René van Wissen en Sander Boon zijn bestuursleden van de Frédéric Bastiat Stichting, een klassiek-liberale/libertarische denktank.

NOTEN

- 1 Edwin van de Haar, 'Naar het einde van de liberale schizofrenie', *Driemaster*, jaargang 55, nummer 4, p. 19.
- 2 Het libertarisme is de politieke filosofie volgens welke de betrekkingen tussen mensen op vrijwilligheid gebaseerd dienen te zijn.
- 3 Dit in tegenstelling tot de anarchistische variant, die de volledige afschaffing van de overheid voorstaat.

WAARHEEN MET HET ONDERWIJS?

KLASSIEK-LIBERAAL COMMENTAAR BIJ

ENKELE SUGGESTIES

HANS VAN DE BREEVAART

Sinds de opkomst van het bijzonder islamitisch onderwijs, staat artikel 23 uit de Grondwet volop ter discussie. Ook in liberale kring is men verdeeld over de vraag of de overheid het bijzonder onderwijs wel moet financieren. De auteur is van mening dat openbaar onderwijs neutraal dient te zijn, maar houdt bovenal een pleidooi voor privaat gefinancierd bijzonder onderwijs.

INLEIDING

De kwaliteit van het onderwijs in Nederland is belabberd. Het aandeel ambtenaren dat geen onderwijs geeft maar de hele dag achter een bureau zit, is schrikbarend toegenomen.¹ Degenen die nog wel onderwijs proberen te geven, gaan gebukt onder allerhande overheidsregels. De eindtermen en kerndoelen weten leerkrachten en leerlingen niet echt aan te sporen tot goede resultaten. Aan de moraal van beide groepen schort veel. Het moreel is bedenkelijk laag. Voor het christelijk en neutraal bijzonder onderwijs geldt dit alles in veel mindere mate; de situatie op veel openbare scholen is daarentegen alarmerend. In de praktijk zijn deze scholen een bergplaats voor onwillige pubers dan wel een penitentiaire inrichting voor (potentiële) criminelen.² Van scholen en beleidsmakers kan niet worden verwacht dat zij de vuile was buiten hangen, maar na de moord op Hans van Wieren, onderdirecteur en docent van het Terra College, kwalificeerde een leraar zijn College als een open inrichting in plaats van een gezonde onderwijsinstelling.

Ontwikkelt de VVD initiatieven om in deze situatie verandering te brengen? Op het politiek niveau is de vraag of bijzondere scholen de integratie van kinderen in de samenleving frustreren dan wel bevorderen nog niet echt aan de orde geweest. Gezien de huidige coalitiever-

houdingen valt een grondig onderzoek naar deze kwestie – de studie van de Inspectie naar de rol van moslimscholen bij het creëren van sociale cohesie is die naam niet waard³ – ook niet te verwachten.

Aanvankelijk leek de VVD af te willen van de bijzondere status van bijzondere scholen voor wat betreft het toelatingsbeleid van leerkrachten en leerlingen. Deze categorie onderwijsinstellingen werd ervan beschuldigd achterstandsleerlingen te weren met een beroep op artikel 23 van de Grondwet zoals dat sinds 1917 wordt gehanteerd. Daarin werd hen het recht gegund uit algemene middelen scholen met een eigen culturele identiteit te stichten. Naast de bestaande christelijke instellingen, werd de culturele segregatie volgens sommige VVD'ers verder bevorderd door de oprichting van moslimscholen. Om genoemde ontwikkelingen tegen te gaan, werd artikel 23 ter discussie gesteld.

Wat volgde was een heftige, nog altijd voortwoedende discussie binnen de VVD-gelederen. Er zijn er die geloven dat dit artikel een authentiek liberaal dogma vertegenwoordigt. Zij denken werkelijk dat hiermee de vrijheid van onderwijs het beste is gediend. Deze positie wordt vertegenwoordigd door mensen als Clemens Cornelje en Nell Ginjaar-Maas (gesteund door onderwijskundige S. Dijkstra).⁴ Daartegenover zijn er anderen die van mening zijn dat met dit artikel de scheiding van kerk en staat in het geding is. Voor hen ging het in 1917 uiteindelijk slechts om een compromis, waarbij het klassiek-liberale uitgangspunt van de neutraliteit van de staat werd ingeruild voor de overheidssubsidie van onderwijs dat geïnspireerd wordt door een specifieke levensbeschouwing. Dit is de positie die wordt vertegenwoordigd door mensen als Paul Cliteur en Ayaan Hirsi Ali (op hun beurt gesteund door deskundige N.L. Dodde).

Alweer: gezien de huidige coalitiebelangen – met het CDA als hoeder van het bijzonder levensbeschouwelijk onderwijs – lijkt iedere discussie over dit onderwerp bij voorbaat zinloos. Zolang de christen-democraten vasthouden aan het aloude adagium ‘Baas in eigen huis en het huis ten laste van de gemeenschap’ zal het de liberalen niet lukken hun principiële kritiek op het bijzonder onderwijs in politieke daden om te zetten.

DE BIJDRAGE VAN CLITEUR EN HIRSI ALI...

Politieke omstandigheden hoeven liberalen er niet van te weerhouden met elkaar van gedachten te wisselen. Terwijl Cliteur zich in zijn onlangs gehouden oratie aan de Universiteit Leiden nog eens ondubbelzinnig uitsprak voor de scheiding van kerk en staat in het onderwijs,⁵ probeerde Hirsi Ali de discussie over het bijzonder onderwijs te verleggen naar die rond de zogenaamde zwarte scholen.⁶ Beiden hebben hetzelfde oogmerk. Religie dient uit het door de overheid gefinancierde onderwijs te worden verbannen. Cliteur doet dat door als intellectueel een principiële verhaal te houden. Hirsi Ali dient, daarentegen, vooral tactisch te werk te gaan. Er is een maatschappelijk probleem: de dreigende segregatie tussen wit en zwart. Volgens haar wordt die segregatie veroorzaakt door cultuurverschillen: de religieuze allochtone zwarte enerzijds, de seculiere autochtone witte anderzijds. De enige oplossing voor die segregatie is zwarte kinderen op zwarte scholen te onderwijzen in de witte waarden van onze samenleving.

Het pleidooi van de bekende onderwijsdeskundige N.L. Dodde voor een algemene nationale school sluit naadloos aan bij de door Cliteur en Hirsi Ali verdedigde levensbeschouwelijke neutraliteit van het onderwijs. Gesteund door zijn opvatting dat het bijzonder onderwijs leidde tot maatschappelijke segregatie, waarschuwt hij met name voor het groeiende aantal islamitische scholen. Het alternatief – de door hem voorgestane nationale school – biedt zijns inziens betere garanties voor integratie van achterstandsgroepen en verschillende religieuze overtuigingen.⁷

Zowel Cliteur en Hirsi Ali spreken zich uit tegen het bijzonder onderwijs. En of dat nu is omdat dit type onderwijs geïnspireerd wordt door religieuze geloofsopvattingen dan wel de segregatie van wit en zwart bevoor-

dert, eigenlijk hoort dit fenomeen niet in ons onderwijsbestel thuis. Een enkele opmerking duidt erop dat daarbij in ieder geval gedacht dient te worden aan de afschaffing van overheidsfinanciering. Maar opmerkelijk is daarnaast dat geen van beiden zich uitlaten over de mogelijkheden die het bijzonder onderwijs dient te worden gelaten om scholing uit private middelen te bekostigen.

...IN HET LICHT VAN KLASSIEK-LIBERALE ONDERWIJSPOLITIEK

Hoewel de argumenten van Cliteur en Hirsi Ali veel overeenkomst vertonen met het negentiende-eeuwse liberale onderwijsdiscours, is er toch ook één opmerkelijk verschil. Niet alleen Thorbecke, maar ook Kappeyne van de Coppello (van 1877 tot 1879 als minister verantwoordelijk voor het onderwijs) hielden bij hun wetgevende initiatieven rekening met de vrijheid van ouders om op eigen kosten in de scholing van hun kinderen te voorzien. De overheid diende eenieder in de gelegenheid te stellen ten minste lager onderwijs te volgen. Doel was het aanleren van zogenaamde ‘christelijke’ en ‘maatschappelijke’ deugden. Als norm diende een ‘christendom boven alle geloofsverdeeldheid’. In plaats van leerstellige waarheden, diende daarbij vooral gedacht te worden aan gedragsregels met betrekking tot zowel naaste als natie. De jeugd moest allereerst toegerust te worden voor de taak die zij in de samenleving en gezin te vervullen had. Nadrukkelijk werd ook gerekend met de mogelijkheid dat schoolgebouwen daarnaast gebruikt werden voor meer specifiek godsdienstonderwijs.

De scheiding van kerk en staat hield in dat onderwijs waarvoor de goedkeuring van religieuze autoriteiten (kerkleiders en theologen) vereist was, niet door de overheid werd bekostigd. Een dergelijk initiatief diende uit private middelen te worden gefinancierd. Van financiële gelijkstelling tussen openbaar en privaat onderwijs kon in dit licht dan ook geen sprake zijn. Het was echter evenmin de taak van de overheid het bijzonder onderwijs tegen te gaan, laat staan het af te schaffen.

‘De staat moet zorgen,’ zo stelde Kappeyne in 1874, ‘dat voor ieder burger dat onderwijs verkrijgbaar zij in de openbare school, hetwelk dien burger later in staat zal stellen de taak te vervullen, waartoe hij op rijper leeftijd in de maatschappij zal geroepen worden. Men spreke niet

van concurrentie, want mijns inziens is deze evenmin denkbaar tusschen particulier en openbaar onderwijs, als tusschen de regtspraak door scheidslieden en die tusschen regters van den Staat.⁹

Van een scheiding tusschen het private en het publieke domein zoals gehanteerd in de wetgeving van 1848 en 1878 is in het betoog van Cliteur noch dat van Hirsi Ali iets te bespeuren. Geen van beiden lijken ze een positieve rol te zien weggelegd voor particuliere scholen. Volgens hen zijn levensbeschouwelijke neutraliteit en zelfbeschikking als richtinggevend norm in het onderwijs de enige mogelijkheden om de huidige crisis in onderwijs en cultuur tegen te bezweren.

Net als de generatie liberalen na Kappeyne (in toenemende mate geïnspireerd door de opvoedingsidealen van de mensen rond de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen), lijkt vooral Hirsi Ali geloof te hechten aan de positieve waarde van zelfontplooiing (in plaats van toerusting) en de maakbaarheid van de samenleving door middel van staatspedagogiek (in plaats van strikte levensbeschouwelijke neutraliteit).

HIRSI ALI EN VAN ZUNDERD CUM SUIS: DE HERLEVING VAN DE MAAKBAARHEIDSGEDACHTTE

Bepert Cliteur zich tot een verdediging van het neutraal openbaar onderwijs tegenover de (zijns inziens irrelevante) argumenten van mensen die pleiten voor bijzonder onderwijs, Hirsi Ali gaat verder. Zij spreekt zich expliciet uit tegen de zogenaamde religieuze dwang waaronder kinderen op bijzondere scholen gebukt gaan. 'In het liberale wereldbeeld is de school niet louter een plek waar men kennis vergaart. Nee, volgens het liberale ideaal is het onderwijs bij uitstek het instrument om een kind de mogelijkheid te bieden zich te ontwikkelen tot een verantwoordelijk "burger". In de Verlichting staat het individuele recht op zelfbeschikking centraal, tegenover – religieuze – groepsdwang. Dat betekent dat ook jonge mensen die nog niet vertrouwd zijn met hun zelfbeschikkingsrecht, of nog onvoldoende bij machte zijn vrije keuzes te maken, in het ontwikkelen van hun keuzevrijheid worden gestimuleerd; daarbij is de scheiding tusschen kerk en staat – en godsdienst-neutraal onderwijs als dat door de staat wordt bekostigd – een voorwaarde.'⁹

In een tussenzinnetje wekt Hirsi Ali de indruk er wel degelijk rekening mee te houden dat er vormen van onderwijs zijn die niet door de staat bekostigd worden – en dus niet noodzakelijkerwijs aan de door haar gestelde eisen hoeven te voldoen. Maar voor alle openbare scholen geldt dat ze zowel godsdienst-neutraal als tegen religieuze groepsdwang dienen te zijn. Deze contradictie verjaagt nu precies het verschil tussen een klassiek-liberale en een sociaal-liberale opvatting van overheidstaken en de spanning die optreedt wanneer men tracht beide onder één noemer – 'het liberale ideaal' – te brengen. Het ideaal van de negatieve vrijheid is in tegenspraak met de positieve invulling die aan vrijheid wordt gegeven bij de opvoeding tot keuzevrijheid en verantwoord burgerschap.¹⁰ Duidelijk is in het pleidooi van Hirsi Ali hoe het monster van de oude maakbaarheidsideologie – door liberalen aan het einde van de negentiende eeuw aangevend in een poging het rode gevaar te keren – toch telkens weer de kop opsteekt.¹¹ En ook al wordt niet langer de sociaal-economische positie maar cultuur en mentaliteit van mensen gezien als oorzaak van maatschappelijke achterstand, de verwachting dat de overheid de macht en taak heeft om ieder individu maximale ontplooiingsmogelijkheden te bieden en gelijke kansen te garanderen, is onverminderd groot bij liberalen à la Hirsi Ali.

Het is de vraag of het propageren van waarden als 'mondigheid', 'zelfbeschikking' en 'zelfontplooiing' uiteindelijk niet een averechts effect heeft gehad. De huidige malaise in het onderwijs lijkt ten minste gedeeltelijk terug te voeren op een cultuurprobleem. Lange tijd werden gezagsverhoudingen verondersteld een slechte invloed te hebben op de ontwikkeling van het kind. Er moest niet te snel geselecteerd worden tussen goede en minder goede dan wel slechte leerlingen. Jezelf te vroeg in je leven specialiseren betekent een grote kans te vervreemden van je ware zelf. Wij allen hebben veronderstelde talenten. Een ieder heeft het recht zich ten volle te ontplooien. En zelfbeschikking is daartoe een vereiste. Het is de taak van het onderwijs kinderen daartoe in staat te stellen. Het positieve mensbeeld dat aan deze opvatting ten grondslag ligt, gaat ervan uit dat, als we kinderen maar vertellen hoe goed alles in dit land geregeld is en welke regels hier gelden, het allemaal vanzelf wel goed komt. Vertel kinderen dat ze in een democratische rechtsstaat leven, creëer

maatschappelijk bewustzijn – via onderwijs, gevolgd door een maatschappelijke stage – en zowel de neiging tot segregatie als agressie zullen vanzelf afnemen.¹²

Dat er een verband zou bestaan tussen de nadruk op ieders recht op zelfbeschikking en de stimulans om toch vooral assertief te zijn enerzijds en de toenemende agressie en zinloos geweld anderzijds – daarvoor is tot nu toe te weinig aandacht. Het is vooral cultuurcriticus Gabriël van den Brink die op deze mogelijkheid heeft gewezen.¹³ Tot nu toe zijn diens inzichten echter min of meer genegeerd. Ondanks het feit dat hij in het kader van het normen-en-waardenonderzoek van overheidswege verschillende voorstudies schreef, vinden we zijn verklaring voor de problemen waarmee opvoeders en overheid op dit moment worstelen niet terug in de ‘grondige’ studie van de Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid.¹⁴

Toegegeven: zelfbeschikking en zelfontplooiing laten zich ook moeilijk verenigen met een roep om gezag. En ook onder liberalen lijkt het niet gemakkelijk om in de discussie over normen en waarden een serieuze plaats in te ruimen voor gezagsverhoudingen en gedragsregels, zelfs niet met betrekking tot het onderwijs. Zoals de VVD-commissie ‘normen en waarden’ onder leiding van Peter van Zunderd het in haar vorig jaar verschenen rapport formuleerde: ‘Overigens bestaat binnen de middelbare onderwijswereld zelf een brede consensus over het feit dat waarden- en normenbewustzijn van leerlingen het meest beïnvloed wordt door de omgang van leraren en schoolleiding met bepaalde situaties en voorvallen. De leerstof en vakken spelen een relatief ondergeschikte rol meent men. Juist wat betreft de omgang met elkaar en de alertheid op het gedrag van leerlingen leert men bij wijze van spreken ‘op de gang’ meer dan in de klas. De commissie Respect pleit daarom ook voor aandacht voor dit facet van het onderwijs.’¹⁵

Het is niet zonder enige arrogantie dat ook door deze liberalen wordt omgegaan met de ‘brede consensus’ binnen de onderwijswereld zelf. In een klassiek-liberale opvatting van onderwijs zou een dergelijke consensus prioriteit moeten krijgen in de politieke besluitvorming. Maar sinds de plannen van de vrijzinnig-democratische bewindsman Marchant (van 1933 tot 1935) en de politieke uitwerking daarvan in de Mammoetwet (1963), wordt aan geluiden uit het veld nauwelijks nog aandacht

besteed. Ook de VVD-commissie neemt ze onvoldoende serieus. Volgens haar wijst de brede consensus in de onderwijswereld slechts op ‘een facet’ dat ‘overigens’ ‘ook’ aandacht verdient. En dat is wat alle recente liberale bijdragen aan de onderwijsdiscussie kenmerkt: ze richten zich vrijwel uitsluitend op een formulering van de positieve rol die overheid en politiek voor het onderwijs zouden kunnen vervullen. Van Zunderd c.s. hebben – evenmin als Cliteur en Hirsi Ali – oog voor kritische bewegingen aan de basis.

IN DE LEER BIJ GEWONE BURGERS

Ondanks het feit dat zij hun vertrouwen in overheid en politiek allang verloren hebben, zijn er ouders die weigeren de moed te verliezen. Samen met kritische onderwijzers zijn zij vormen van privé-onderwijs gestart die bedoeld zijn als alternatief voor het reguliere onderwijs.¹⁶ De bedoeling is om kinderen die in het openbaar of bijzonder onderwijs niet voldoende bij de les gehouden worden, zonder dat dit met intelligentie te maken heeft, opnieuw te motiveren. Aandacht en discipline zijn daarbij de toverwoorden.¹⁷ Tot nu toe is dit initiatief vrij beperkt van opzet gebleven. De meeste privé-scholen richten zich op de laatste twee jaar van mavo, havo en vwo. Ze houden zich daar niet bezig met allerlei modieuze vakken als maatschappijleer en vorming tot verantwoord burgerschap. Het onderwijs richt zich uitsluitend op de verplichte examenvakken. De leerstof wordt niet over twee jaar uitgesmeerd, zoals gebruikelijk in het reguliere onderwijs, maar in slechts één jaar behandeld. En wat blijkt: continue aandacht van leraren verhoogt de discipline waarmee leerlingen werken. Met als resultaat dat leerlingen die zich verloren voelden in het reguliere onderwijs, nu wel in staat zijn om hun examens met goed gevolg af te leggen en zich daarmee een veel betere uitgangspositie voor werk of vervolgopleiding verwerven.

Gezien de wijze waarop de overheid traditioneel met kritiek vanuit de samenleving omgaat, lijkt het niet waarschijnlijk dat ze genoemde privé-initiatieven erg serieus zal nemen. En toch zou het verstandig zijn wanneer daarin nu eens verandering zou komen. Over het algemeen laat de overheid zich liever wijsmaken dat we in dit land qua alfabetisme en geletterdheid vooroplopen in de wereld. Maar daarbij wordt slechts gekeken naar het aan-

tal mensen dat kan lezen en (mogelijk) schrijven. Er wordt niet gelet op rekvaardigheid of het niveau van geletterdheid. In 1996 wees onderzoek naar 'functionele geletterdheid' van het Max Goote Kenniscentrum van de Universiteit van Amsterdam uit dat tien procent zich op een niveau bevond dat juist voldoende is om niet in de verkeerde tram te stappen. Uit onderzoek met behulp van de derde, geactualiseerde editie van de gezaghebbende Wechsler Intelligence Scale for Children uit 2002 blijkt dat Nederlandse kinderen vergeleken met hun Vlaamse leeftijdsgenootjes ver achterblijven. Alleen voor mensen die het leveren van kritiek belangrijker vinden dan het verwerven van kennis is dat iets om trots op te zijn. En in een overzicht dat onlangs werd uitgebracht door het Ministerie van OC&W blijkt dat dit niet alleen geldt voor de vergelijking met Vlaanderen, maar opgaat voor vrijwel alle ons omringende landen. Maar niet alleen op het laagste scholingsniveau, ook in de hoogste regionen van ons onderwijssysteem is het de middelmaat die regeert.¹⁸ Dat komt ervan wanneer men zich op het gymnasium te lang met vakken bezighoudt die op het vmbo thuishoren. Dat komt ervan wanneer men maar blijft streven naar gelijke kansen en de spreiding van kennis en macht.

TOENEMENDE ONGELIJKHEID OF BETERE VERDELING VAN SCHAARSE MIDDELEN?

Zal een toenemende rol van privé-onderwijs dan niet tot een groeiende ongelijkheid tussen mensen leiden en een nieuwe scheiding tussen degenen die zich via het onderwijs macht verworven hebben en degenen die door gebrek aan goede scholing achter gebleven zijn? Mogelijk. Maar tegelijk dient daarbij te worden opgemerkt dat van een dergelijke tweedeling ook onder het huidige regime al sprake is.¹⁹

Van belang is in dit verband vooral dat het onderwijsbeleid in Nederland geen recht deed aan al diegenen die wel de middelen hadden om hun kinderen fatsoenlijk onderwijs te geven, maar zich geconfronteerd zagen met een onderwijsaanbod dat door de overheid zelf kapot gereguleerd was. Voor die mensen viel er niet of nauwelijks iets te kiezen. Sommigen gaven er dan ook de voorkeur aan om hun heil in het buitenland te zoeken – in het door veel Nederlanders verachte Vlaanderen bijvoorbeeld; of anders in Engeland of de Verenigde Staten. Hele

generaties en groepen in de Nederlandse samenleving zijn decennia lang verwaarloosd door beleidsmakers en de 'deskundigen' die hen van advies voorzagen.

Het is inderdaad mogelijk dat door ruimte te geven aan privé-initiatief de economische en sociale ongelijkheid in Nederland groter zal worden dan ze nu al is (ondanks alle overheidsbemoeienis met het onderwijs). Maar het zal vooral gaan om een kleine maatschappelijke achterstandsgroep die niet in staat is zelf het onderwijs voor hun kinderen te organiseren en te financieren. Dat is wellicht sneu. Maar is het ook erg? Moeten die kinderen per se hetzelfde onderwijsniveau bereiken als de jeugd uit de middenklasse? Onderzoek heeft uitgewezen dat de kwaliteit van het onderwijs op openbare en bijzondere scholen niet of nauwelijks verschilt. Van doorslaggevend belang voor onderwijsresultaten blijken met name de normen en waarden die kinderen van huis uit meekrijgen en de positieve betrokkenheid van ouders bij de school. En toevallig is het zo dat op een deel van de openbare scholen achterstand althans gedeeltelijk een kwestie is van normen en waarden (daarin heeft Hirsj Ali gelijk). Maar alweer: de overheid wekt te hoge verwachtingen wanneer ze denkt via het onderwijs iets aan de opvoeding tot verantwoord burgerschap kan doen. De zin van met name algemeen vormend onderwijs wordt in achterstandsmilieus niet of nauwelijks gezien. De motivatie ontbreekt daardoor vaak eveneens. Daarentegen vormt werk een vaak veel succesvoller integratiemiddel. Moet er dan wel zoveel geïnvesteerd worden in het onderwijs aan kinderen uit achterstandsmilieus? Het kan heel goed zijn dat de dwang die uitgaat van de leerplicht voor deze kinderen zeer negatief uitpakt. Basaal onderwijs is in dergelijke gevallen mogelijk voldoende om via arbeid voor zichzelf een plaats in de maatschappij te vinden.

Betekent een dergelijke redenering een terugkeer naar negentiende-eeuws standdenken? Niet noodzakelijk. Voor emancipatie is niet zozeer onderwijs als wel de werkomgeving van belang. Voor managers is een lange studie aan een universiteit vaak overbodig. Voor kleine ondernemers is een hoge opleiding geen must; kunnen lezen schrijven en rekenen is voldoende. Voor goede vaklui volstaat onderwijs waarin direct toepasbare technieken worden aangeleerd. Vaak gaat het hier om mensen

die liever de handen uit de mouwen steken dan dat ze tot hun zestiende gedwongen zijn een groot deel van de week in de schoolbanken te zitten. Motivatie om verder te leren ontstaat soms pas vanuit een werksituatie. In het algemeen zou veel meer moeten worden ingezet op praktijkgerichte opleidingstrajecten. Uiteindelijk bepaalt vooral de mentaliteit de omvang van de productieve bijdrage aan de samenleving en de maatschappelijke vooruitgang – niet het gevolgd onderwijs.

Burgers, leerkrachten en zelfs leerlingen hebben dat vaak beter door dan de beleidsmakers en onderwijsdeskundigen. Het onderwijs zou dan ook moeten worden overgelaten aan de markt van vraag en aanbod in plaats van te worden bestierd vanuit een centrale instantie als het ministerie. Laatstgenoemde organisatie houdt zich bezig met het waarborgen van basaal onderwijs voor kinderen wier ouders zelf niet in staat zijn scholing te organiseren en te financieren. Deze vorm van onderwijs dient openbaar te zijn (daarin heeft Cliteur gelijk). Religieuze overtuigingen en dwang mogen daarin geen enkele rol spelen. Maar kinderen dienen er evenmin te worden opgevoed door middel van vakken als normen en waarden, maatschappijleer en zelfbeschikking (zoals Hirsi Ali en Van Zunderd c.s. lijken te willen), omdat daarbij de neutraliteit van de overheid maar al te snel in gevaar komt. Door strenge onderwijzers dient kinderen slechts rekenen, lezen en schrijven en wat vaderlandse geschiedenis te worden aangeleerd. Veelbelovende leerlingen vinden vervolgens hun eigen weg wel via de praktijk van arbeid, vervolgonderwijs en promotie. Maar geen van deze 'liberale' auteurs heeft oog voor alle particuliere initiatieven die – het woord zegt het al: zonder overheidsinmenging – een positieve bijdrage kunnen leveren aan de verbetering van het onderwijs in dit land.

In de praktijk zou dat betekenen dat het bijzonder onderwijs, dat veelal gesteund wordt door meer of minder welgestelde middenklasse-ouders, gemakkelijk geprivatiseerd zou kunnen worden. De dynamiek van deze hele onderwijssector zou daarmee een belangrijke impuls kunnen krijgen – juist doordat ouders, leerkrachten en maatschappelijke bewegingen dan de kwaliteit van het onderwijs gaan bepalen (iets wat volgens Cliteur de enige legitieme bestaansreden voor het bijzonder onderwijs is).

BESLUIT

Het probleem met de bijdragen van Hirsi Ali en Van Zunderd c.s. is dat ze de rol van het onderwijs bij de opvoeding van (probleem)kinderen geweldig overschatten. Ze worden daarin gesteund door onderwijsdeskundigen als Dodde. De neutraliteit van het openbaar onderwijs is bij hen niet gewaarborgd. Cliteur biedt daarvoor betere garanties. Maar het probleem met zijn bijdrage is dat hij geen rekening houdt met de positieve bijdrage van privé-initiatieven – al dan niet religieus, pedagogisch dan wel door de praktijk van alledag geïnspireerd. Doordat hij onvoldoende oog heeft voor het belang van de vrijheid van onderwijs voor de kwaliteit van onze opleidingen, voldoet ook hij uiteindelijk niet aan de criteria zoals die door Thorbecke en Kappeyne in hun klassiek-liberale onderwijspolitiek werden gehanteerd. Inderdaad dient openbaar onderwijs neutraal te zijn. Het was echter de Grondwet van Thorbecke uit 1848 waarin werd vastgesteld dat het ieder vrijstond het onderwijs van zijn kinderen naar eigen inzicht te organiseren – zolang men daarvoor zelf bereid was de financiële consequenties te dragen. En de opvatting dat vrijheid gepaard dient te gaan met verantwoordelijkheid is nu juist de essentie van de klassiek-liberale opvatting van burgerschap. En het is alleen van daaruit dat zich de verantwoordelijkheid van de staat laat definiëren. In plaats van ongelijkheid te bevorderen, is het volgens klassiek-liberalen zo dat alleen private partijen door onderlinge samenwerking in staat zijn het ideaal van maatschappelijke vooruitgang te realiseren. Hirsi Ali en Van Zunderd c.s. verwachten in dit opzicht te veel van de overheid, Cliteur te weinig van particuliere initiatieven. Onder politici, beleidsmakers en intellectuelen lijkt het klassiek-liberalisme te hebben afgedaan. Tijd dus voor een reveil!

Drs. H. van de Breevaart is sociaal wetenschapper, publicist en lid van de VVD.

NOTEN

- * Zie voor een bredere uiteenzetting 'Onderwijs aan de burger! Pleidooi voor een klassiek-liberale onderwijspolitiek' en 'Van toerusting naar ontplooiing en weer terug? Argumenten voor een negentiende-

- eeuws onderwijsideaal.' Beide artikelen zijn te raadplegen op www.burkestichting.nl; het eerste artikel tevens op www.libertarian.nl.
- 1 Werd in 1980 nog 'maar' tien procent van het totale onderwijsbudget aan bureaucratische rompslomp besteed, in 2000 was dat gestegen tot liefst twintig procent. Zie: Onderwijsraad, *Bureaucratisering in het onderwijs. Verkenning* (Den Haag 2004), p. 39.
  - 2 Leo Prick, *Zo kan het echt niet langer. Kritische beschouwingen over het onderwijs* (Amsterdam 2002), p. 34. Zie voor achtergronden: A.B. Dijkstra, 'Gemeenschappen rond scholen? Verzuiling en sociale netwerken', in: A.B. Dijkstra, J. Dronkers en R. Hofman, *Verzuiling in het onderwijs. Actuele verklaringen en analyse* (Groningen 1997), pp. 305-315.
  - 3 Onderwijsinspectie, *Islamitische scholen en sociale cohesie* (Utrecht 2002). Zie de kritische kanttekeningen van August Hans den Boef in: *Nederland seculier! Tegen religieuze privileges in wetten, regels, praktijken, gewoonten en attitudes* (Amsterdam 2003), pp. 113-121.
  - 4 Zie Ginjaar-Maas et al., 'Echte liberalen koesteren de vrijheid van onderwijs', de *Volkskrant*, 1 december 2003; 'Wij morrelen niet aan vrijheid van onderwijs. VVD-kamerlid Cornielje neemt in harde bewoordingen afstand van collega Hirsi Ali', *Reformatorisch Dagblad*, 31 oktober 2003.
  - 5 Paul Cliteur, *De neutrale staat, het bijzonder onderwijs en de multiculturele samenleving. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar in de encyclopedie van de rechtswetenschap aan de Universiteit van Leiden op 28 mei 2004*; te raadplegen via www.libertarian.nl.
  - 6 Ayaan Hirsi Ali en Caspar van den Berg, 'Witte waarden voor zwarte scholen', *HP/De Tijd*, 25 juni 2004.
  - 7 N.L. Dodde, 'Alweer een schoolstrijd?', *Liberaal Reveil* 45 (augustus 2004) 4, pp. 157, 161.
  - 8 'Uit het grote parlementaire discours van Mr. J. Kappeyne van de Coppello', *Handelingen Tweede Kamer der Staten Generaal*, 24 november 1874, p. 277; over de Schoolwet van 1878: R.W. Feikema, *De totstandkoming van de Schoolwet van Kappeyne* (Amsterdam 1929). Zie voor een samenvatting van de geschiedenis van het denken over onderwijs in liberale kringen: Ido de Haan, 'Het onderwijs in de Grondwet. Van staatszorg tot vrijheidsrecht', in: N.C.F. van Sas en H. te Velde (red.), *De eeuw van de Grondwet. Grondwet en politiek in Nederland, 1798-1917* (Den Haag 1998); ibidem, 'Een gevelde Goliath? Liberale onderwijspolitiek, 1848-1920', in: T.J. van der Ploeg (red.), *De vrijheid van onderwijs. De ontwikkeling van een bijzonder grondrecht* (Utrecht 2000). Wat ook de verschillen tussen Thorbecke en Kappeyne mogen zijn, met Siep Stuurman en Henk te Velde ben ik van mening dat vooral het denken van latere generaties (met mannen als Goeman Borgesius en Cort van der Linden) een fundamentele omslag heeft betekend. Zie: Stuurman, *Wacht op onze daden* (Amsterdam 1992), pp. 346-347 en Te Velde, 'Kappeyne tegen Kuyper, of de principes van het politieke spel', in: Henk te Velde en Hans Verhage (red.), *De eenheid en de delen. Zuilvorming, onderwijs en natievorming in Nederland, 1850-1900* (Amsterdam 1996), met name pp. 124-125, 129-130.
  - 9 Hirsi Ali en Van den Berg, *Witte waarden voor zwarte scholen*, p. 42.
  - 10 Zie voor een nadere uitwerking van de tegenstellingen tussen klassiek (of 'utilitair') en ontplooiingsliberalisme: A.A.M. Kinneging, *Liberalisme. Een speurtocht naar de filosofische grondslagen* ('s-Gravenhage 1988), onder andere pp. 52-54.
  - 11 Siep Stuurman, *Wacht op onze daden. Het liberalisme en de vernieuwing van de Nederlandse staat* (Amsterdam 1992), pp. 301-304; ook Stefan Dudink, *Deugzaam liberalisme. Sociaal-liberalisme in Nederland, 1970-1901* (Amsterdam 1997) en Jan Willem Duyvendak en Ido de Haan, *Maakbaarheid. Liberale wortels en hedendaagse kritiek van de maakbare samenleving* (Amsterdam 1997).
  - 12 De relatie tussen het recht op zelfontplooiing en de positieve mensopvatting die daaraan noodzakelijkerwijs ten grondslag ligt is kernachtig verwoord door H.C.J. Duijker in zijn artikel 'De ideologie der zelfontplooiing', *Pedagogische Studiën* 53 (1976) 10.
  - 13 Gabriël van den Brink, *Agressieve jongeren. Over jeugd, agressie en beschaving in Nederland* (Nijmegen 2001), *Geweld als uitdaging. De betekenis van agressief gedrag bij hedendaagse jongeren* (Utrecht 2001), *Mondiger of moeilijker? Een studie naar de politieke habitus van hedendaagse burgers* (Den Haag 2002).

- 14 WRR, *Waarden, normen en de last van het gedrag* (Amsterdam 2003), Kees Schuyt, 'Normen en waarden en de plaats van deugden in het onderwijs', in: René Diekstra et al., *Waardenvolle of waardenloze samenleving? Over waarden, normen en gedrag in samenleving, opvoeding en onderwijs* (Uithoorn 2004).
- 15 Peter van Zunderd et al., *Respect en burgerzin. Normen en waarden in liberaal perspectief* (Den Haag 2003), p. 34.
- 16 Ali de Regt en Don Weenink, 'Particulier voortgezet onderwijs in Nederland', *Mens en Maatschappij* 78 (2003) 2, pp. 100-118 en *Investeren in je kinderen. Over de keuze voor particulier onderwijs in Nederland* (Amsterdam 2003).
- 17 Ik heb het hier dus niet over de zogenaamde leerwingscholen. Het daarbij gehanteerde ideaal mag sympathiek lijken (de motivatie van de jeugd zelf is beslissend voor het 'leertraject'), maar of de kinderen die aan dergelijke scholen zijn 'afgestudeerd' ook daadwerkelijk zijn toegerust om een positieve maatschappelijke functie te vervullen, is twijfelachtig.
- 18 Conclusies gebaseerd op cijfermateriaal van OC&W; zie Ministry of Education, Culture & Science, *Key Figures 1999-2003. Education, Culture and Science in the Netherlands* (The Hague 2004), pp. 12-13, 36-37.
- 19 J. Dronkers en W.C. Ultee (red.), *Verschuivende ongelijkheid in Nederland. Sociale gelaagdheid en mobiliteit* (Assen 1995), hfst. 2-5.

AUTEURSREGISTER 2004

Andeweg, Rudy

Bolkestein-plus: een mogelijke uitweg uit de impasse rond de kiesstelselwijziging
148-152

Andriessen, Mathieu

De verlokkingen van het emancipatieliberalisme
174-178

Baalen, Hans van

China kan herkozen president Chen van Taiwan niet meer negeren
99-102
Europees Grondwettelijk Verdrag. Een half ei of een lege dop?
195-198
Turkije welkom in EU – onder voorwaarden
209-210

Balemans, Eric

Kind van de rekening?
1-2

Beek, Johan van

EU-uitbreiding, ook voor liberalen
90-94

Bolkestein, Frits

John Rawls: Filosoof in de avondschemer van de twintigste eeuw
52-58
Een tweewerf hoera voor belastingconcurrentie
165-166
De Veelvolkere Unie
211-216

Böttcher, Frits

Willen weten of niet willen weten
23-27

Brandhof, Hans van den

Hervorming van de Nederlandse monarchie
13-18

Breevaart, Hans van de

Eerherstel voor de productieve deugdzaamheid: pleidooi voor negentiende-eeuws vooruitgangsoptimisme
116-122
Waarheen met het onderwijs? Klassiek-liberaal commentaar bij enkele suggesties
231-238

Bruijn, Jan Anthonie

Europa en onderwijs
47-48

Colijn, Ko

Terrorisme: catastrofalisme en berekening
133-138

Couwenberg, S.W.

Achtergronden van tekortschietend integratiebeleid
48-49

Dales, Geert

Bestuurders als managers helpen vertrouwen in overheid om zeep
19-22

Daniëls, John

Van leerplicht naar leerrecht
126-127

Dijkstra, Sanne en Simon Steen

Vrijheid van onderwijs en islamitische scholen
3-9

Docters van Leeuwen, Arthur

Ethiek en baatzucht in een postmoderne wereld.

Op welk paard wedden we?

168-173

Dodde, N.L.

Alweer een schoolstrijd?

157-162

Dupuis, Heleen

Links, rechts, of liberaal?

163-164

Fermont, Hans

Prestatiecontract: sluier der ondoelmatigheid

79-83

Gruiter, Kees de

De nieuwe bijstand

179-183

Haar, Edwin van de

Liberalisme, markt en moraal

67-72

Kleine Europese federatie is wenselijk

125-126

Jansen, Hans

Godsdienstvrijheid en jihad

128-132

Korthals Altes, Theo

Nederland overzee: Het koninkrijk met de Caribische eilanden

28-34

Kuperus, Tom

Van consument naar cultuurmens. De vorming van het waarachtige individu

217-223

Labohm, Hans

Opnieuw op weg naar de slavernij?

143-147

Beschikt de Europese keuken wel over de juiste kok?

207-208

Leen, Auke

Internationale belastingconcurrentie: minder belasting, meer keuze

87-88

Markt-meesters

184-189

Olsthoorn, Peter

Eer en liberalisme

59-66

Post, Edwin van der

VVD-visie Europa: pragmatisme voorop

49-51

Raak, Ronald van

Lessen voor een sociaal liberalisme: het personalisme van Philip Kohnstamm

153-156

We mogen niet klagen. Conservatief cultuurpessimisme in Nederland. N.a.v.: Ad Verbrugge, Tijd van onbehagen. Filosofische essays over een cultuur op drift

202-205

Remkes, Johan

Zachte doelen en doortastend optreden

139-142

Roeters, Carola

Verzuim is een keuze

103-106

Rosenthal, Uri

De vrijheid van onderwijs, islamitische scholen en de vertekening van de geschiedenis

10-12

Politiek en vooringenomen wetenschap

123-124

Schie, Patrick van

De onbegrepen oorlog

45-46

Spits, Jerker

Vrije markt en civil society: de liberale erfenis van Wilhelm Röpke

107-115

Staden, Alfred van

De beduimelde routekaart van de Europese defensie-samenwerking
35-41

Szász, André

Liberalen over markt en overheid. N.a.v.: Mark van de Velde (red.), Markt-meesters. Portretten van voor-aanstaande liberale economen
199-201

Teunissen, Paul

Het Nederlandse veiligheidsbeleid. Koersen bij slechter zicht
190-194

Veen, Roel van der

Wat is er mis met Afrika?
95-98

Velde, Mark van de

Kennis, kosten en baten
85-86

Westerhof, Louis

Liberalisme en vrijheid van onderwijs
88-89

Wissen, René van en Sander Boon

Klassiek-liberalisme en sociaal-liberalisme: waar staat de VVD?
225-230

Wolf, Aschwin de

Ludwig von Mises (1881-1973)
73-78

TELDERSLEZING

WINTER 2004 - 2005

The European Union at the tipping point?

John Gillingham

In de Telderslezing van 24 februari 2005 zal de Amerikaanse liberale historicus John Gillingham (hoogleraar geschiedenis aan de Universiteit van Missouri) zijn onconventionele visie geven op het proces van Europese integratie. Zijn meest recente boek, *European Integration 1950-2003. Superstate or New Market Economy?*, deed veel stof opwaaien omdat het de geschiedenis van de Europese integratie beschrijft als een strijd tussen twee ideeën: interventionisme en liberalisme. Gillingham laat zien dat er al vóór de Europese Gemeenschap van Kolen en Staal (1951) een liberaal Europees project bestond, waarvan Friedrich Hayek de architect was; deze kreeg daarvoor echter nooit erkenning.

In de Telderslezing zal Gillingham niet alleen spreken over de Europese Unie als uitkomst van de ideeënstrijd en over de legitimiteitscrisis waar dringend een oplossing voor moet worden gevonden. Hij zal ook, aan de vooravond van het Nederlandse referendum over de Europese Grondwet, een aantal recente en toekomstige ontwikkelingen beoordelen vanuit een klassiek-liberaal perspectief, bijvoorbeeld de euro, de uitbreiding van de Unie in het algemeen en met Turkije in het bijzonder, en natuurlijk de Europese Grondwet.

De Teldersstichting nodigt u graag uit tot het bijwonen van deze lezing, die zal worden uitgesproken in het Engels. De lezing vindt plaats in de Hooglandse Kerk te Leiden en begint om 20.00 uur precies. Na afloop van de lezing is er gelegenheid tot het stellen van vragen of tot het aangaan van een discussie. De avond wordt afgesloten met een hapje en een drankje.

Als u bij de lezing aanwezig wilt zijn, dient u dit te laten weten door uw naam en adresgegevens door te geven aan de Teldersstichting. U kunt ook het aanmeldingsformulier downloaden van www.teldersstichting.nl. Indien u zich hebt aangemeld maar onverhoopt toch verhinderd mocht zijn, verzoeken wij u om ons dit zo spoedig mogelijk te laten weten.

Prof.mr. B.M. Teldersstichting
Koninginnegracht 55a
214 AE Den Haag
(T) 070 363 1948
(F) 070 363 1951
(E) info@teldersstichting.nl